

Miloš Ivančič

KO SO V GABROVICI ZORELE ČEŠNJE

Miloš Ivančič

Ko so v Gabrovici zorele češnje

Dopolnjena spletna izdaja

Koper, 2023

Za uvod

Ta knjiga je v tiskani obliki izšla leta že 2021 v založbi Združenja protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov Koper, predsedujoči združenju Vojko Vodopivec pa je v uvodu v knjigo tako zapisal:

»Združenje protifašistov, borcev za vrednote NOB in veteranov Koper v sodelovanju s Krajevno skupnostjo Črni Kal bi tudi letos morale organizirati proslavo ob spomenu na žrtve požiga Gabrovice 28. maja 1944. Zaradi covid-19 in priporočil NIJZ je to nemogoče izpeljati, zato smo se odločili, da počastimo spomin na herojsko slovensko vas z izdajo te knjižice **Ko so v Gabrovici zorele češnje** avtorja Miloša Ivančiča.

Avtor, ki sam izhaja iz Brega te Osapske doline, je knjižico posvetil upornim in ponosnim Gabršcam in Gabrcem, ki so s svojim domoljubjem krvavo dokazali, da so primorski Slovenci bolj utrjeni kot pa gabrov les, tudi tisti, ki rase v najhujši burji na kamniti griži nad njihovo vasjo. Njegovo knjižico pošiljamo v vsak dom, da ne pozabimo žrtev Gabrovice.«

Gabrovica, levo pod steno Stara Gabrovica, desno hiši Nove Gabrovice. Foto: M. I.

Kazalo vsebine

GABROVICA, TRDNA KOT GABER	6
Angela Barut o Gabrovici	13
Danilo Ivančič - Duško iz Gabrovice.....	20
Krvave volitve.....	25
Mala Rusija.....	36
V PLAMENIH VOJNE.....	42
Ustanovitev tehnike Naš dom.....	52
Požig Gabrovice.....	62
Vlada Bidovec – Morana.....	65
Angela Barut in Marija Škrk o domobrancu Uršiču	67
Angela Žerjul o zoglenelih truplih	71
Ada Krašovec je imela enajst let	78
Danilo Ivančič je lahko le opazoval.....	81
V Gabrovici ni bilo izdajalcev	87
Angela Barut in gabrska zadruga.....	92
ZA KONEC.....	97
GOVOR TONETA PAVČKA NA PROSLAVI V GABROVICI LETA 2011.....	100
ŽRTVOVALI SO ŽIVLJENJE ZA NAŠO SVOBODO.....	107
Seznam žrtev iz Gabrovice	108

GABROVICA, TRDNA KOT GABER

Gabrovica je v Sloveniji pogosto ledinsko ime, tudi naselij je nekaj, očitno so ljudje nekoč cenili trdi gaber kot dober les. A tu so boli kot gaber usnevale češnje in trte. Gaber s
ga T₁

Pa da ne bo pomote, ker sta tukaj pri Trstu dve Gabrovici, so tisti nad Trstom rekli Gabrovica na Krasu, tej, o kateri pišem, pa Gabrovica v Istri. Istra je velika, se ne konča na Dragonji, ampak v Trstu, po nekaterih listinah na *Placu od sena* pod hipodromom, po drugih še malo naprej od *Placa od drv*, kjer je pozlačena *Madonina*, pri *Stari mitnici*, ki ji že dolgo rečejo Barriera Vecchia. Ta Gabrovica, stisnjena ob rob Osapske doline, stoji ob nekoč najbolj prometni cesti med Trstom in Istro, saj je tisto skozi Škofije pod Rabujezom pogosto poplavljala Osapska reka. Dokler pa tam Mačkolani, Osapci in Plavčani niso uredili struge, se je skozi Gabrovico in čez »prelaz« Motogunc pogosto vila vrsta vozov. Takrat so v vasi imeli celo dve gostilni in kovačijo, pod cerkvijo pa še kal z izvirno vodo za napajanje živine. Še večja gostilna je bila na vrhu, kjer je ob stari katinari na nekdanji avstrijsko-beneški meji zrasla vasica Četnara.

Po vojni, ko so to Gabrovico kar z dvema mejama odrezali od njihovega Trsta. Ko se je obrnil svet, se jo je za tiste, ki so prihajali iz notranjosti Slovenije, prijelo ime Gabrovica pri Črnem Kalu. Takrat so tudi Četnaro preimenovali v Spodnji Črni Kal.

Vas je naslonjena na izredno osončeni strani Brega v delu Kraškega roba, ki se razteza od Timave pa do Učke. Breg je le pobočje tega roba od Riman do Brežca nad Zani-

gradom in še nekaj čez na hrvaško stran. Kot je ta del Slovenske Istre, pisano z velikimi začetnicami, opredelil naš profesor Raul Šiškovič s Četnare, pa je Bržanija še širša od Brega, saj sega tudi v gornji del doline reke Rižane. Tudi tu so se nekoč vsi imeli za Bržane. Griža je ledinsko ime za del Brega od osapskega *Grada* ob vhodu v jamo do črnokalskega obrambnega stolpa na štrleči steni nad vasjo. Griža pa tudi pri nas tisto kamenje in to, kar dobiš, če se poleti usedeš nanj. Na taki griži pa ne uspevata ne gaber in ne trta, ampak samo trnje in divji šparglji. Pod Grižo, na rdečkasti zemlji, ki jo je skupaj z drobnimi kamenčki izpral dež s Krasa, odlično uspeva samo tisto sadje, ki prvo dozori; in prve so češnje, ki so jih Gabrci lahko v Trstu zelo dobro prodajali, še boljše kot njihovi sosedje Osapci radič. Tu imajo, ali so imeli, razširjeno celo sorto češnje, ki se je rdečila že za prvi maj, kar so posebej proslavili. V bližnji Dolini prirejajo še vedno tradicionalno *majenco*, ko prvo zrelo češnjevo drevo posekajo in ga dvignejo na vrh mlaja ter nato pod njim tri dni plešejo. Tu v Gabrovici, kjer je bila večja revščina, pa so češnje raje prodajali.

V poletni vročini se je dobro obneslo tudi grozdje, ampak vino iz njega je bilo tako močno, da so vsi trgovci iz Trsta vedeli, kako po njem boli glava. To mi je povedal tudi Miran Kuret, eden od tistih, ki so naša vina izvažali celo na Dunaj. V zavetju nad trtami so imeli tudi oljke, spodaj, bolj v dolini pa hruške in fige, tako da so kot specialiteto poleg tropinovca kuhali tudi *hruškovec* in *figovec* – nekaj zase in nekaj za gosposdo v Trstu. Luški delavci so raje pili tropinovec.

Mejni kamen med Gabrovico in Črnim Kalom, na katerem je še viden napis iz stare Avstrije GEMEINDE ČERNI KAL ali OBČINA ČRNI KAL in letnica 1819. Foto: M. I.

Gabrovico pri Črnem Kalu danes sestavljata dve naselji, ki jima domačini pravijo Stara in Nova Gabrca, sebi pa Gabrci oziroma Gabršce. V obeh naseljih jih danes živi le nekaj desetih, pred prvo svetovno vojno, ko jih je bilo največ, pa so zabeležili 280 duš in dvakrat več govedi. Stari del naselja ali Stara Gabrca je ena izmed starejših vasi Kraškega roba, kjer so ljudje že pred našim štetjem zidali kaštele. Sedanje staro naselje pa ni zraslo na vrhu neke vzpetine, ampak pod steno ali grižo, na prisojnem pobočju v zavetju kraškega preloma, na koncu Osapske doline in ob cesti, ki je še v rimskih časih povezovala najbolj severno točko Jadranskega morja z Bližnjim vzhodom. Ko Stari Gabrovici pravimo stara, ji delamo krivico, danes je tu med že skorajda prekritimi ruševinami kar nekaj lepih novih hiš, novejših kot v Novi Gabrovici, saj tudi nova postaja stara. Morali bi jo poimenovati Požgana Gabrovica, lahko tudi Herojska Gabrovica, a o tem kasneje.

Novo naselje ali Nova Gabrca je bila sezidana po drugi svetovni vojni, vsa na novo, saj je bila stara vas v celoti požgana. Postavili pa so jo na Jurščino, na drugo stran hudournika Jurkovec, ki je v davnini začel oblikovati Osapsko dolino, in vas z novo cesto povezali z Ospom in Črnim Kalom. Jurkovec se imenuje po našem pra-pra...nonotu Juriju Ivančiču, ki se je menda sem priselil iz Pirana. V Novi Gabrovici so vse hiše enake, z izjemo skupnega vaškega hleva in skupne kleti, z združenim domom, v katerem je danes gostišče s spominsko sobo.

Njihova polja so pod vinogradi na nekoliko bolj ravnem prelomu kraške, s kamenjem pomešane zemlje, ki jo je dež spral z griže in puste lapornate prsti izpod Tinjanom. V nasprotju s sosednjimi Osapci na njihovih njivah, ki se razprostirajo na rahli peščeni zemlji, Gabrcem ni uspeval radič ali druga kvalitetnejša zelenjava, ki bi jo mogli drago prodajati v Trstu, vino pa je bilo zaradi kraške zemlje in zavetne sončne lege kljub izrednemu okusu tako močno, da so ga pili le dobri pivci.

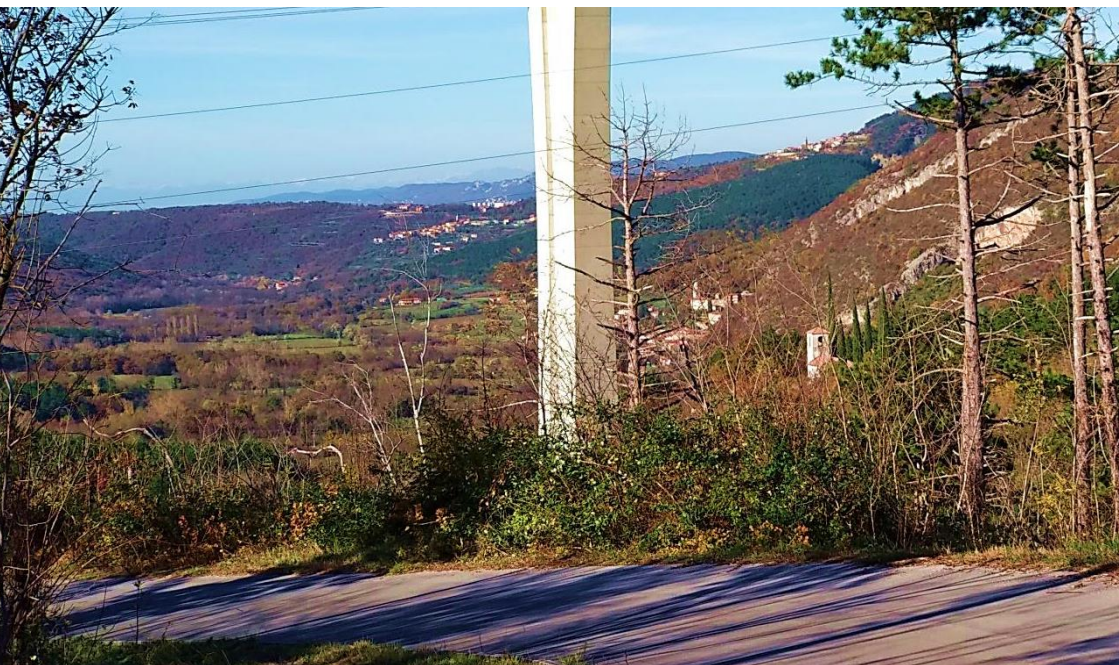
Gabrovica je bila nekoč ena izmed najbolj zavednih slovenski primorskih vasi. Gabrci so trdi kot gaber, so pravili sosedje. Že 28. julija 1897 so ustanovili Slovensko bralno društvo, v katerem so vzgajali mladino v zavednem in upornem duhu.

Gabrovica sicer ni bila središče Osapske doline. To je bila sosednja vas Osp, kjer pa so ustanovili svoje društvo eno leto kasneje, vendar so imeli veliko prej prvo pravo in samo slovensko šolo v Istri, ki je začela delovati že leta 1918 ali še kakšno leto prej. Gabrci so hodili v šolo dobra dva kilometra daleč v osapsko šolo, kjer so bili tudi s sosednjimi vasmi Mačkolje, Prebeneg, Socerb in Kastelec solastniki

novega šolskega poslopja. Svojo šolo v Gabrovici so dobili šele po italijanski okupaciji, pa ne zato, da bi se njihovi otroci česa naučili, ampak da bi jih poitalijančili.

Kot vsi Slovenci na Primorskem so tudi Gabrci sprejeli Italijane kot okupatorje, z gnusom in prezirom, saj so vedeli, kakšno je bilo ozadje: da so jih po koncu prve svetovne vojne imperialisti iz antante zabarantali z Italijo, da so izdali svoje stare zaveznike. To so jim povedali njihovi možje in fantje, ki so se vrnili z ruske fronte, pa še marsikaj so jim povedali o revoluciji boljševikov. Pripovedovali so, da beseda boljševik po rusko ne pomeni samo komunist, ampak večino naroda, kmete in delavce skupaj, in seveda da niso samo v večini, ampak tudi veliko boljši od carske gosposke in nove kapitalistične gosposke. Zato so se hitro ogreli za njihove ideje.

Prav v Gabrovici so se že aprila 1919 sestali predstavniki tega dela Bržanije, poleg Gabrovcev so prišli še iz Ospa, Mačkolj, Dekanov, Rižane, Loke, Bezovice, Čezarjev, Pobegov in Škofij. Med njimi so bili uporni narodnjaki, socialisti, nekdanji ruski ujetniki in celo udeleženci boljševistične revolucije. Na sestanku, ki ga je vodil Vincenc Fortuna iz Dekanov, so se dogovorili, da se bodo družno uprli desničarski politiki Italije tudi na volitvah in da je treba to uporno idejo širiti med ljudmi. To je bil najbrž prvi protifašistični zbor v Evropi.

Pogled na Osapsko dolino. V ospredju gabroviška cerkvena, ki stoji na temeljih stare cerkve iz časa rimskega imperija, naprej Osp, zgoraj na robu pobočja Prebeneg, na desni strani stebra viadukta Mačkolje, pod Mačkoljami Križpot (bela pika). Foto: M. I.

V Gabrovici je bilo tudi veliko delavcev, oziroma podelavcev-polkmetov; okoli vasi ni bilo veliko dobre obdelovalne zemlje kot okoli Ospa in Mačkolj, zato so bili moški zelo srečni, če so našli delo v bližnjih ladjedelnicah, rafineriji v Žavljah, v škedenjski železarni in drugih tržiških tovarnah ter seveda v pristanišču. Trst je bil največje slovensko mesto in najbrž je imel več zavednih proletarcev kot vsa preostala Slovenija, ki je ostala na drugi strani rapalske meje. To lahko sklepamo tudi po visokih nakladah delavskih časopisov, ki so še pred nastopom fašizma izhaja-

li v Trstu, pa tudi tisti, ki so bili namenjeni kmetom in ženskam, so bili skoraj vsi zelo levi. Vendar so v času fašizma morali kot prvi zbežati na tuje prav socialisti, komunisti, tigrovci in vsi ostali domoljubi, torej delavci, učitelji in policaji, sicer so končali v zaporih ali pa bili pregnani v konfinacijo na jug Italije.

Tisti, ki so ostali, so se v boju za ohranitev slovenstva in za preživetje začeli organizirano, vendar tajno zbirati v mladinski organizaciji, nato pa v Borbi in komunistični stranki. V to so bili prisiljeni, saj so njihova društva in razne organizacije morale prenehati delovati. Gabrovico kot uporno vas so seveda oblikovali tudi številni drugi dogodki, na primer incidenti z italijansko zastavo, *barufe* na plesih, barikade pred škvadristi in še najbolj bolj ali manj skrivna srečanja komunistov.

Po razdelitvi italijanske socialistične stranke in ob volilnih spopadih se je Gabrovica v veliki večini opredelila za komunistično gibanje, postala je center združenega upora proti italijanskemu iredentizmu, fašizmu in kapitalizmu. Že 6. decembra 1930 so organizirali prvo področno komunistično konferenco za slovensko Istro, razdelili teren na štiri sektorje, ki so tvorili *federal* ali zvezo, in sprejeli številne dogovore v bran pred fašizmom. Revolucionarni kmetje so skupaj kupili pisalni stroj, doma izdelali ciklostilni tiskalni stroj in leta 1932 izdali glasilo *Kmetški glas*, s katerim so ljudi pozivali k uporu proti fašizmu.

V nadaljevanju bomo spoznali Gabrovico iz pričevanj, ki sem jih sicer že objavil v raznih radijskih oddajah, nekatera od teh so bila popisana tudi v moji knjigi *Roža osapska*, dodal pa bom še malo iz svojih spominov in odlomke iz drobne knjige *Gabrovica v boju za svobodo*.

Angela Barut o Gabrovici

Po domače se v našem kraju Angelam reče kar Angelina ali Andželina. Angela Barut je izhajala iz rodbine Ivančič, poročila pa se je v družino Barut. Ko sem jo leta 2008 obiskal, da bi mojim poslušalcem povedala, kako je bilo nekoč, je imela že častitljivih 96 let. Spomnila se je celo prve svetovne vojne.

»Prav za konec se toliko spomnim, da so naši ljudje dobili tam gor ob cesti stare deske, ki so ostale v vojni, in tudi voz je bil. To, kar so pustili vojaki, so si ljudje pripeljali domov. Toliko

znam povedati.«

»Povejte, kakšna je bila Gabrovica. Kakšne se je spomnite?«

»Takoj po prvi svetovni vojni je bilo vsega po malo. Ljudje v Gabrovici so bili iznajdljivi, bili so razumni, delavni. V vasi smo imeli gostilno, pekarno in trgovino. Naši ljudje – ker tam čiste vode ni bilo – so skopali tudi šterne¹. 6. decembra je bil v Gabrovici semenj. Ljudje so se pripeljali od Istre sem in prinesli, kar je bilo za prodati. Od Tržaškega Krasa so pripeljali majhne

¹ Vodnjake.

prašiče za rejo. Vsak, ki je prišel, si je lahko kupil, kar je bilo potreba, da je bilo v Gabrovici veselo.«

»No, vi ste imeli tudi bralno in pevsko društvo, ki je bilo eno najstarejših slovenskih društev tu naokrog.«

»Gotovo, da je bilo, tudi pevski zbor, veliko mladine ... Za Miklavža je bila v naši vasi velika veselica, sejem, takrat se je plesalo in pelo.«

Sejem v Gabrovici je bil eden od večjih sejmov naokrog. Znan je bil zlasti po prodaji mladih prašičkov. To je bil namreč že čas, ko so na *plakah*² štedilnikov cvrčale *prate*,³ katerih vonj se je širil po vsej vasi. Nekateri pa so mlade prašičke kupili, še preden so stare zaklali. Čez mrzlo zimo so jih imeli v hlevu, kjer je bilo bolj toplo.

»Kako pa je bilo, ko so v vas prvič prišli Italijani? Tega se tudi zagotovo spomnite, ko so postavili rapalsko mejo.«

»Ko so prišli italijanski fašisti, so prepovedali slovensko besedo, odprli svojo šolo in postavili italijanske zastave. Karabinjerji so bivali pod Črnim Kalom. Tam so imeli postojanko, hodili so po cesti dol in gor do Ospa. Videli so zastavo v Gabrovici na tleh. Jah, so prišli v vas. Zaprli so nekaj ljudi – ne znam točno, koliko – in jih odpeljali v zapor v Koper.«

»Takrat so Italijani že dobro vedeli, da je Gabrovica izredno zavedna, da so tu doma bolj trdi levičarji. Kako so pravili vaši vasi?«

² Kovinska plošča nad kuriščem.

³ Izbrano svinjsko meso za žar.

»Piccola Russia. So zmeraj napadli, ljudi zapirali v zapore v Koprju, in – kot sem rekla – so rekli: 'Piccola Russia. 'Večkrat tudi niso mogli priti v vas, jih naši ljudje niso pustili.«

»Jih je bilo veliko iz Gabrovice v koprskem zaporu?«

»Ja. Precej jih je bilo.«

»Marsikdo je zbežal čez mejo v Jugoslavijo.«

»Ja. V Ospu je bil naš slovenski učitelj, rojen v Marezi-gah, Bučar. In trije moji bratje, ki so slišali, kaj karabinjerji misli-jo narediti, so se s tem učiteljem odpravili v Jugoslavijo. So zbeža-li čez mejo in niso se več vrnili.«

»No, potem so šolo naredili tudi v Gabrovici, ampak še prej so v Osp pripeljali italijanskega učitelja.«

» Ja. Pripeljali so italijanskega učitelja in, odkrito pove-dano, v šoli nismo bili veseli.«

»Vas je tudi tepel?«

»Ja, tiste, ki niso prav povedali po italijansko ... Bila je ena punca in ji je rekel: 'Daj roko, 'da jo bo udaril, ampak punca se ni pustila. Jaz sem se nekaj naučila, da sem potem tudi nekaj po italijansko povedala ... Ko sem prišla domov, sem to povedala, in moj oče je bil žalosten, mati bužca pa je rekla: 'Pe, ka 'čemo? Mo-raš 'bogata, ne. 'Ma ni bilo več kot toliko pisank,⁴ beril, da bi se naučili več kot toliko. Tako je potlej šlo naprej, da sem jaz zrasla in odrasla in pričakala še eno drugo, trdo žitljenje.«

V Gabrovico, ki je bila manjša vas, niso naselili no-benega Italijana, ki bi jih ovajal, karabinjerska postaja pa je bila zgoraj na Četnari, do tam pa se njihovega petja ni sliša-lo.

4 Zvezkov.

»Katere pesmi pa ste peli? Se spomnite naslovov?«

»Ja. Italijanskih pesmi nismo hoteli peti, na primer Gi-ovinezze,⁵ ki so jo oni zahtevali. Tega nismo peli nikoli, niti med sabo, nikdar ne, ne v Gabrovici ne v Ospu.«

»Ste peli samo slovenske?«

»Ja, Luna sije je bila najlepša. Nekatere punce so jo tudi dvakrat zapovrstjo zapele.«

»Kako ste živeli v vasi? Od česa?«

»S kmetovanjem. Prav vsak, ki je imel svojo štalco, je imel po dve živalci – kravo in tudi kakšno žival za prevoz – za drva ali za drugo. Tudi enega konjička je eden imel. Je rekel: 'Ko bomo kakšenkrat kam šli, se bomo peljali.'«

»Koliko vas je bilo v družini otrok?«

»Mati in oče, štiri bratje, jaz pa sem bila ta zadnja.«

»Vsi ste delali na njivah in potem vozili prodajat te stvari v Trst ...«

»Ja. Ta starejše ženske in tudi bužca mati, ko je bilo kaj za prodati ... kakšno dobro sadje so vedno nesli v Trst in so potrebni ljudje kaj kupili.«

»Trst je bil blizu.«

»Blizu, blizu, peš sem šla... Ta, ki je imel voziček, je peljal, drugače so ljudje nosili tudi na glavi. Tako smo se preživiljali. Ko je prišel čas, je mati, bužca, dobila ljudi, ki so jo vprašali, ali bi vzela umazano perilo za pranje. In je vzela, je rekla: 'Ben. 'Jaz sem bila še mlada, ampak sem doma zmeraj prala, čistila, sušila

5 Fašistična himna.

... In sem tudi to culo začela odvijati in tudi pomagala mami prati. In smo prale.«

»Kako ste prali?«

»Tako smo prali: doma smo sčuhali pepel, precedili in v tisto vodo to perilo namočili.«

»Torej namesto pralnih praškov je bil pepel ...«

»Ja, pravi pepel.«

Gabrci v Trstu pred vojno: Bogdan in Ana Ivančič, Lazar Križmančič, Angela in Franc – Luka Ivančič. Vir: Pokrajinski muzej Koper

»Kako se skuha pepel, lug za pranje?«

»Ja. Noter v en kotel smo dali vodo in pepel in potem smo to cedili skozi vrečo, ki je bila redka, in v to dali pole močiti perilo.«

V Gabrovici ni bilo dosti vode, je bil potok, a pozimi je bil led, poleti je bilo malo vode, ma al v enim kantoni ali v družgmi⁶ smo jo našli. In jaz sem rekla materi: 'Pejdi, mati, najdi še kakšno culo. Boš prinesla, boš dobila še kakšen sold⁷ in boš mene kej kupila za oblečt.'¹«

»Angelina, včasih ste si kaj privoščili, tudi plesali ste kdaj ...«

»Ja, seveda. Ples je tudi bil. Včasih. Tam, kjer se je bivalo, je bila precej velika hiša. Včasih je bila tudi gostilna. Je bil takšen prostor, ki so mu rekli šala. Tam so naredili ples.«

»Kakšni so bili ti plesi? Kdo je igral?«

»To je bila godba iz Ospa, ampak so naši glavni fantje, rekli so jim parterji,⁸ morali dobiti tudi dovoljenje od občine.«

»V takratni občini Dekani niso marali osapske godbe, ker se nobeden od godbenikov ni vpisal k fašistom, in zato so večkrat morali igrati na šverc, bi rekli ...«

»Ja. To je tudi res. V Dekanih je bilo več takih, ki so bili bolj za Italijane, za fašiste. In še to sem hotela povedati v zvezi s tem plesom, da naše punce, ko so prišli Italijani prosit za ples, nismo bile za Italijane. Ženske iz Gabrovice se ne bi nikoli mogle poročiti z Italijanom, kakor sta se v Ospu dve puncici.«

»Ena se je poročila z italijanskim učiteljem, ker je zanosila, in ena s karabinjerjem. So na vaše plese prihajali tudi Italijani, ali ste bili tam samo domači Slovenci?«

⁶ Ali na enem kotu ali drugem.

⁷ Manj vreden denar.

⁸ Partorji ali parterji, to so tisti, ki so imeli part, to je delež pri enkratnem podjetju, ki je organiziralo ples.

»Enkrat – povem po pravici – so prišli karabinjerji, ko je bil ples, in karabinjerji so povabili tudi karabinjerje s Kozine. Smo že plesali in potem je en karabinjer iz kasarne iz Črnega Kala hotel, da grem jaz plesat z njim. Jaz sem bila malo energična in sem rekla: 'Vi ne znaste plesati ... Jaz ne grem plesat z vami! Tako pamet sem imela. Je vstal gor, je rekel: 'Ballo, fermo!'⁹ in je ustavil ples. Moj mož, ki je vodil ta ples in je zanj dobil dovoljenje, je rekel: 'Jaz sem to plačal. Imam vse dokumente, ne morete tega narediti.' Nič ni veljalo in tako tisti dan plesa ni bilo.«

»Kaj ste plesali v tistih časih? Kako ste rekli tem plesom?«

»Plesali smo, kot je godba godla. Znam, da so rekli dopaši¹⁰ in lendler,¹¹ in več kot toliko ne merkam, da bi mogla povedati.«

»Angelina, ampak teh lepih plesov in tudi nastopov pevskega zbora kmalu ni bilo več. Kmalu se je začela druga svetovna vojna, takrat pa je bilo že hudo.«

»Ja, takrat je bilo hudo. Kot sem že povedala, naši mladi ljudje in učitelj Bučar so šli v Jugoslavijo in postali pravi partizani. Tukaj, kar nas je ostalo v vasi, smo rekli: 'Jah, tudi mi 'bomo morali kaj narediti.' Ko je bil prvi rastrellamento, bojno čiščenje terena) v Istri, so v Istri naredili grozo in ljudje so si naredili bunkerje, da bi se vanje mogli skriti.«

Angela je omenila dekletu iz Ospa, ki sta se omožili z Italijanoma. O tem sem slišal zelo zanimivo zgodbo. Osapci so hoteli za svoj vaški praznik organizirati ples in so morali iti po dovoljenje na občino v Dekane. Tam so jim ples sicer

⁹ Ustavite ples.

¹⁰ Dva koraka.

¹¹ Češki valček.

dovolili, vendar pod pogojem, da na njem igra dekanska godba, ker so bili njihovi godbeniki člani *fašija*, med osapskimi pa nobeden. Na dan praznika so prišli v Osp dekanški muzikanti, vas pa je bila prazna, ker se je vse, kar je plesalo, z domačo godbo vred preselilo v Domjo, ki je spadal pod občino Dolina, in tam so plesali cel večer.

V Ospu so se s fašisti in karabinjerji vrtele le tri mlade Osapke. S temi tremi pozneje ni hotel plesati ali se pogovarjati noben fant iz naše doline. Tako so se tudi poročile le z Italijani, ena s karabinjerjem, ena z učiteljem in ena z nekim iz Ljubljane.

Danilo Ivančič - Duško iz Gabrovice

V Ospu so imeli zapor v šoli, Gabrce pa so po večini vozili v koprške zapore. Tiste, ki jih ni poitalijančila šola, so poskušali poitalijančiti še v zaporu in kasneje v posebnih bataljonih.

Ena izmed strategij Gentilejeve reforme je bila tudi odpiranje šol v vsaki vasi, saj ni šlo za to, da bi otroke kaj naučili, ampak da bi jih

poitalijančili. Gabrci so najprej hodili v šolo v Osp, nato pa so jo odprli tudi v Gabrovici. Sedaj staršem pri izbiri imen za otroke ni bilo treba več upoštevati imen iz sosednjih vasi, zato so naši žlahtniki iz Gabrovice, čeprav je v Ospu že bil en otrok z imenom Danilo Ivančič, dali enako ime tudi svojemu sinu. Danilo je bilo moderno ime zlasti v naših krajih, je rusko, a tudi zelo razširjeno v Italiji in ga niso prevajali v Daniele.

»Kaj je mladina počela na vasi?«

»Zelo je bilo hudo, komaj smo preživel. Že otroci smo začeli pomagati staršem na njivah in pasli krave, nato pa smo hodili na delo k bogatejšim kmetom, da smo pri njih zaslužili kakšno liro in je lahko mama kupila moko za polento. Ko je bil čas za šparngo, smo jo nabirali gor po griži, da smo jo prodali v Trstu. Ko sem bil star 14 let, sem že šel v Furlanijo kupit koruzo.«

»Kako?«

»Z vlakom. Skrili smo se v podvozje vagona, in ko je že šel malo naprej, smo skočili gor in se skrili v vagonu, magari v stranišče ali pod sedeže za vreče. Enkrat so ene naše ujeli v Trstu, ko smo se vračali, in so jih poslali v zapor dol na jug Italije. Mi smo to potem peš nesli domov ali pa kateri kmetici, ki se je vračala iz Trsta, dali na voz in koruzo skrili pod njene stvari.«

»Zakaj skrili?«

»Ker je bilo ob cestah polno dacij, mitnic, na katerih so finançarji pregledovali, kaj ljudje vozijo v mesta in iz njih. Za vsako stvar je bilo treba imeti dovolilnico ali plačati takso. Šnopca in takih stvar, tudi pršutov, nisi smel prodajati. Imeli so take palice, bodala in dolge igle, da so prebadali vreče in seno, kamor so ljudje skrivali pršute in podobno. Če so dobili pršut, so ti ga vzeli in pojedli.«

»Koliko mitnic je bilo med Gabrovico in Trstom?«

»Dve. Ena je bila pred Trstom, na Dacji,¹² kot se reče, in druga pri Orehu. Prej pod Avstrijo jih ni bilo, potem so tako pobirali davke in kontrolirali ljudi. Tudi osebno so te pregledali, ne.«

»Zakaj ste prišli v zapor?«

»Ker smo pri nonotu na črno zaklali eno tele in ena Gabršca nas je prijavila. Noter smo bili 20 dni in potem smo dobili še pogojno.«

»So vas vse zaprli?«

»Vse, ki so nas dobili doma, nonota, očeta in mene. Komaj šestnajst let sem imel. Najprej so odpeljali na zaslišanje v Dekane mojega očeta, kjer so ga zelo grdo pretepali, potem so ga izpustili in so peljali na zaslišanje mene, tako so me topli, da je bil ves zid rdeč od moje krvi.«

»Zakaj so vas topli?«

»Da bi priznal, da smo zaklali tele, in povedal, da sta to naredila moj oče in nono. Jaz pa nisem hotel govoriti, sem rekel, da ne znam italijansko, potem so pripeljali prevajalca.«

»Kdo vas je topli? Fašisti?«

»Dva fašista iz Dekanov.«

»Pa saj tam so vsi znali slovensko!«

»Seveda so znali, eden je bil prej Slovenec, eden pa je bil Italijan, ki je živel v Dekanih, ma je dobro razumel slovensko, ampak tega nista hotela pokazati. So hoteli, da bi jaz govoril po italijansko.«

»Kako je bilo v koprskem zaporu?«

¹² Mitnica.

»V tem prostoru, veliki celici, so bili v večini Hrvati, eni so bili tudi obsojeni na smrt. Za jesti smo dobili vodo z nekaj konjskega mesa. Notri je bilo polno stenic ... Ampak vsako jutro po bujenju so zaporniki vstali in zapeli internacionalo in pozdravili rdečo zastavo – je ni bilo, ampak so naredili, kot da je. Ti se niso nič bali ... kaj bi se, saj so bili že obsojeni na smrt.«

»Tudi vi v Gabrovici ste bili vsi organizirani v partiji?«

»Ja, jaz sem prišel v to prek starejšega brata, ki je že delal v Trstu. V Gabrovici je bila zelo močna organizacija že od vsega začetka.«

»Kdo so bili najpomembnejši gabrski revolucionarji?«

»Danes se o njih ne govori več, a ta prvi so bili Franc in Andrej, oba Ivančič, in Klement Purger, ki je bil stalno po zaporih in internaciji, dvajset let ... potem so postali drugi bolj pomembni.«

»To se zgodi po vsaki vojni in revoluciji. Je bil Klement komunist ali tigrovec?«

»V Gabrovici ni bilo tigrovcev, samo komunisti. Drugače so pa bili vsi ljudje proti režimu.«

»Se je kdo včlanil v fašistično organizacijo?«

»Ja, dva. Eden je likvidiral svojega očeta, ga vrgel v vodnjak. Tako so trdili ljudje, ki so ga prijavili, in karabinjerji so mu dali pogoj, ali se prostovoljno javi za fašista ali gre v zapor ... in se je vpisal. Tudi motor s prikolico so mu potem dali, da je vohunil okrog in izdajal. Po vojni so ga dobili in izgnali iz vasi gor v Vojvodino. Ta drugi pa je bil bolj umirjen.«

»Jih po vojni niso ubili?«

»Ne, ne, niti zaprli, samo izgnali.«

»Vas so Italijani zelo zgodaj mobilizirali v posebne bataljone, že s štirinajstimi, petnajstimi leti. Kako se je to zgodilo?«

»Na Socerbu, ko smo imeli en ples, zabavo, bi rekli danes. Eden je imel harmoniko in mladina iz Gabrovice je rada hodila gor na druženja. Med enim takim plesom so moj brat pa še drugi narisali na zid kasarne fašistov velik rdeč srp s kladivom. Tam so imeli postojanko, potem so rovarili, ampak niso mogli izvedeti, kdo je to naredil. En večer, za pusta, smo po plesu šli v gostilno, tam smo se malo napili in sploh nismo opazili, da so nas vojaki in karabinjerji obkolili, zajeli in odpeljali v Trst, kjer so nas oblekli v vojaške uniforme. Oba z bratom sva zbežala, a njega so ujeli. Ko sem videl, da so ga ujeli, ga nisem mogel pustiti samega in sem se predal. Potem so naju oba dali v pripor, potem pa so naju zaslišali in ločeno odpeljali.«

»Kam so vas peljali?«

»Mene so najprej odpeljali v Avenzzano. Tam sem kmalu prišel v zapor, ker sem napisal domov pismo v slovenščini. Potem so me poslali v L'Aquilo.«

Krvave volitve

V Osapski dolini je kmalu zavrelo in vzkipelo, najprej ob volitvah 15. maja 1921. Že nekaj mesecev pred volitvami se je začela bučna agitacija po mestih in deželi, kjer so bili številni shodi in javni nastopi posameznih kandidatov.

Fašisti so seveda že takrat rovarili, razbijali in pretepali s svojimi škvadrami povsod po Italiji, zlasti v Trstu, kjer so svojo paravojaško enoto ustanovili že 3. aprila 1919, to je samo en teden po ustanovitvi prve v Milanu, na teh volitvah pa so se skrivali pod listo Italijanski nacionalni blok. To ime je bilo za njih privlačno tudi kot neka skupna italijanska obramba pred Slovani. Svoj politični in akcijski program si je ta nacionalni blok zgradil na sovraštvu do Slovanov in naprednega delavskega gibanja. To so pokazali še pred volitvami, da bi prepričali volivce, komu naj dajo svoje glasove z ricinusovim oljem, palicami, bodali, strelnim orožjem, bombami in požigi sedežev političnih, gospodarskih in kulturnih organizacij). Pred volitvami so tudi napadali poverjenike njim najbolj osovražene socialistične in komunistične stranke in enotne jugoslovanske liste ali Lipove vejice, kot so tudi rekli. Ljudje so namreč še vedno verjeli, da je možno vsaj z lokalno zmago na volitvah doseči priključitev k Jugoslaviji, mislili so, da bodo s tem prepričali tudi Veliko Britanijo, prav tisto, ki jih je prva prodala Italijanom. To, da so jih Britanci izdali in prodali, ljudje pač komunistom niso verjeli celo še med drugo svetovno vojno in po njej.

Pred volitvami leta 1921, ko so fašisti že skušali prevzeti oblast, je kar vrelo. V noči s 15. na 16. februar so škvadristi iz Milj vdrli in napadli prostore delavske zadruge na Spodnjih Škofijah. Razbili so vse, kar je bilo možno, nato pa

polili z bencinom ter v stavbo vrgli nekaj bomb, da je zagorelo. Ko so pritekli prvi ljudje, so začeli streljati, a ko se je na prizorišču dogajanja nabrala skoraj cela vas, so zbežali.

Kljub kričanju grožnjam in streljanju so bili fašisti strahopetci, saj so se še najbolj upali napadati otroke. Prvič že 3. avgusta 1919, ko so v Trstu na ulici Madonina napadli otroke delavcev, ki so se vračali z izleta delavskih zadrug.

Najhujši zločin pa se je zgodil v Strunjanu, ko so istrski fašisti 19. marca 1921 z vlaka streljali na otroke, ki so se igrali ob progi. Dva so ubili, pet pa ranili, dva sta ostala pohabljena za vse življenje. Med streljanjem je bilo slišati petje *Viva la nostra Parezana*.¹³ To istrsko železnico, ki so ji Slovenci rekli *Istrijanka*, so Italijani imenovali *Parenzana*, da so s tem imenom poudarjali njen simbol italijanskega iredentizma. Preiskave nikoli ni bilo, nihče ne ve, ali je kakoli o tem zapisano v zaprtih rimskih arhivih.

Marca istega leta so se v hrvaški Istri uprli labinski rudarji in oklicali znamenito *Labinsko republiko*. Italijani so jih napadali z vojsko in celo vojno mornarico, bilo je veliko mrtvih, a še večje je bilo sporočilo, da Slovani nismo hlapci.

Koprski fašisti so že 1. maja napadli tržaškega agitatorja slovenske liste, ki se je vračal iz *Marezig*. 5. maja so vdrli v stanovanja v Kopru in v Pobegih ter pokradli glasovne lističe z lipovo vejico. 8. maja je skupina 13 fašistov razbijala in vdiralala v hiše po Svetem Petru. Naslednji dan so razbijali po Dolini, Boljuncu, Borštu in Ricmanjah, v teh dneh so ustrahovali in preiskovali hiše tudi v Ospu, Gabrovici in Črnem Kalu. Štirinajstega maja so streljali po Boljuncu in ustrahovali tiste, ki bi glasovali za slovenske kandidate

¹³ Naj živi naša *Parenzana*. ozkotirna istrska železnica).

ali komuniste. Po nepopolnih podatkih, ki jih je policija očitno skrila, so tiste dni pred volitvami ponoči na domu ustrelili dva poverjenika njim nasprotnih strank, in sicer enega tržaški fašisti v Boljuncu, drugega pa koprski fašisti v Črnem Kalu.

Slednji dogodek je še vedno neraziskan, pa čeprav je bil en uporni vaščan mrtev. V knjigi *Slovenska Istra v boju za svobodo* piše le, da so 12. maja 1921 fašisti že drugič vdrli v hišo zaupnika JNS v Črnem Kalu ter z revolverji zahtevali volilne glasovnice. Po končani preiskavi so pred hišo zažgali vse listine in zapiske, ki so jih našli v stanovanju. Ogenj je privabil vaščane, ki so bili prepričani da gre za požar. Fašisti so jih s streljanjem in ročnimi bombami razgnali in enega ubili.

Volilni listek za listo JNS. Jugoslovanska narodna stranka), imenovano tudi Lipa ali Lipova vejica.

Volilna mrzlica, propaganda in volilna nestrpnost so dosegle vrhunec prav na dan volitev, ko so organizirane fašistične škvadre po vsej Italiji nadlegovale volivce ali pa celo napadale posamezna volišča, kjer so pričakovali, da bodo njihovi nasprotniki pridobili največjo prednost. Po nekaterih podatkih je bilo v Italiji več deset oboroženih napadov. Fašisti iz Trsta in istrskih mest so se zlasti dobro pripravili, saj so vedeli, da v slovenski vaseh ne bodo dobili niti enega glasu.

Največ streljanja in mrtvih je bilo v Marezigah. Domačini so na izziv odgovorili in mrtvi so obležali kar trije napadalci. Temu so kmalu sledile represalije, fašisti so divjali po vaseh, ubili Josipa Sabadina iz Sabadinov pri Marezigah in Ivana Bonina iz Čežarjev, požgali štiri hiše v Čežarjih in v zapor odvedli 15 ljudi. Vodjo upora Ivana Babiča Jagra, znanega komunista, imenovanega tudi Amerikanec, ker je bil nekaj časa tudi v Ameriki, so zelo vneto iskali več dni, nato je padel v zasedo, kjer so ga ustrelili.

Marežganski upor je znan, zapisan je v enciklopedijah in številnih knjigah. Tudi sam sem o njem pripravil daljšo oddajo in posnel še živeče pričevalce. Manj pa so znani upori, spopadi in žrtve v drugih slovenskih vaseh, saj ni o njih napisanega skoraj nič. Tudi na bližnjem volišču v Predloki je počilo nekaj strellov. Vaščani so nameravali počakati fašiste pred vasjo, vendar se med volitvami niso pokazali; napodili bi jih bili s kamenjem. Osapski upor se je začel dogajati že dan prej in se prav tako končal s poboji, prvim požigom vasi in številnimi represalijami.

15. maja 1921 je bila nedelja. V knjigi *Slovenska Istra v boju za svobodo* je omenjeno, da je dekan osapske župnije Franc Malalan po maši pozval prisotne, naj preprečijo pri-

hod fašistov v vas. Moja nona Milja, ki je bila predsednica vaše mladinske organizacije pri društvu Domovina, pa mi je pripovedovala, da jo je Malalan že v soboto zvečer, torej dan pred volitvami, poklical v župnišče. Ko je prišla, je pri njem že bil učitelj Jereb. Povedala sta ji, da naslednji dan ob volitvah verjetno pridejo fašisti razbijat po vasi, zato sta ji naročila, naj pošlje mladince v Mačkolje in Prebeneg po določene može.

Ko so ti prišli, so se dogovorili, da zaprejo poti do vasi, tako da fašisti ne bi mogli naprej in bi lahko v miru izvedli volitve. Po pripovedovanju več ljudi so fantje že tisto noč na 14. maja 1921 prekopali cesto pri Križpotu, s tem pa so odprli kanal, po katerem je bila pod cesto speljana hudo-urniška voda proti reki. Ob te škrle, ki so jih dvignili, so postavili dolge tramove iz obtesanih topolovih debel, ki so jih kmetje vedno imeli pri hiši za gradnjo ali obnovo ostrešij. Drugi dan po maši so barikade iz tramov in kamenja postavili tudi na cestah pred vsemi vasmi, tudi pred Črnim Kalom. V Ospu, kjer je bilo volišče za celo faro, so nad barikado na začetku gorice¹⁴, zgoraj nad zidom na dvorišču Školovih, kjer je živel moj nono, pripravili velik kup kamenja, s katerim bi zasuli fašiste, vendar so se potem stvari odvijale drugače.

Motorizirana skupina oboroženih fašistov iz Milj se je 15. maja res odpravila proti Ospu, kjer je bilo volišče za vse te vasi, a ustavila jih je že prva barikada pri Križpotu. Po prvem presenečenju so začeli kričati in divjati, po pripovedovanju ljudi so celo streljali in metali ročne bombe, a domačini so s kamenjem in strelnim orožjem uspešno branili

¹⁴ Občno ime za glavno ulico v vasi, ki je vodila navkreber od spodnjega dela vasi navzgor proti središču vasi ali cerkvi.

svojo barikado. Fašisti so se vrnili v Milje, vendar samo po okrepitev. V tem času so pritekli branit prvo barikado na Križpotu tudi drugi fantje in možje iz bolj oddaljenih vasi Osapske doline. V drugem napadu je bilo še več streljanja in menda je na drugi stani tekla tudi kri. Fašisti so se morali tudi tokrat umakniti in s sabo v Milje odpeljati enega ranjenca. Naslednji dan so se vrnili z enoto redne italijanske vojske in posodami bencina. Ko je komandant vojaške enote dekanu Malalanu zagotovil, da jih bodo oni obvarovali pred fašisti, je dekan ukazal možem, naj barikade umaknejo in vojaki so se odpravili proti volišču. Fašisti so to izkoristili in šli za njimi. To so naši ljudje seveda opazili. Andrej Žerjul, ki je takrat prišel na prizorišče skupaj z mojim nonotom, jih je hotel zaustaviti, a v trenutku, ko je vzel v roke kamen, da ga bo vrgel vanje, ga je eden izmed fašistov ustrelil.

V knjigi *Slovenska Istra v boju za svobodo* je zapisano, da je bil Žerjul smrtno zadet 16. maja, torej drugi dan barikad, po že končanih volitvah, a med ljudmi se še vedno govori, da je bil ustreljen že prvi dan, to je 15. maja. Po preverjanju v župnijski knjigi smo ugotovili, da je Malalan v njo vpisal, da je Žerjul padel pod streli fašistov 16. maja, torej dan po volitvah, kar se ujema tudi s pripovedjo mojega nonota Marjota Slavca.

Andrej Žerjul se je rodil 20. novembra 1879 v sosednjem Prebenegu, v Gabrovico pa se je priženil k Mariji, rojeni Barut. V srečnem zakonu so se jima rodili štirje otroci. Kot številni Gabrci je tudi on delal v Trstu in bil član Komunistične partije Italije.

Andrej Žerjul, Prebenežan, nato Gabrc. Vir: arhiv M.I.

Fašisti so nato prišli na volišče v Osp in začeli iskati skrinjico z volilnimi glasovi. Našli so jo šele v cerkvi, skrito za oltarjem. Ko je duhovnik vodji fašistov hotel iztrgati skrinjico iz rok, ga je eden od njih ustrelil v nogo, nakar ga je moja nona odpeljala domov in ga obvezala. Kasneje so ugotovili, da je krogla najprej zadela v kamnito ploščo in se od nje odbila v nogo.

Zatem so fašisti odšli, a so spotoma zavili še v Mačkolje in tam začeli streljati po vasi ter z bencinom, ki so jim ga vojaki vrnili, zažgali tri hiše in nekaj kmetijskih poslopij. Naslednje dni so se skupaj z žandarji vrnili v te vasi in več vaščanov odpeljali v zapore. Tam so jih seveda tudi pretepalili in mučili, tako da je zaradi posledic kasneje v bolnici umrl še Žerjulov prijatelj Andrej Vodopivec iz Ospa. Toliko iz pripovedi obeh mojih nonotov in drugih starejših vaščanov iz Ospa.

Požgana rojstna hiša Andreja Žerjula v Prebenegu. Vir: Pokrajinski muzej Koper

Vid Vremec, ki je bil po rodu z Opčin, tako kot znana brata Malalan (osapski dekan Franc in sekretar tržaških komunistov Riko), v knjižici o Gabrovici piše, da so na do-

linskem območju komunisti in njihovi simpatizerji prizadevno sodelovali v predvolilnih pripravah. Z drobno ustno in pisno propagando so od človeka do človeka širili svoja stališča do bolečih družbenopolitičnih vprašanj in vztrajno agitirali za svoje kandidate. Josip Štrajn je odnesel volilne letake v Gabrovico. Izročil jih je Ivanu Primožiču, nakar jih je ta oddal naprej svojemu svaku Klementu Purgerju, ki je na vasi in v bližnjih krajih razširil mogočno agitacijo za kandidate Komunistične stranke Italije.

Uspeh teh prizadevanj je bil viden, saj so kandidati komunistične stranke dobili relativno največ glasov. Takšen volilni izid je presenetil fašistične oblasti. *Marešalo* karabinjerske postaje v Dolini se je javno izrazil, da je resnično zaskrbljen zaradi uveljavljanja subverzivnih elementov na volitvah. Po njegovem mnenju je temu prav gotovo botrovala živahna predvolilna dejavnost komunističnih celic. Med drugim je še dejal, da moramo odpreti oči, da ne bi prišlo do novega presenečenja.

Fašisti so v nešteti krajih onemogočili delavcem, da bi volili, prav tako pa tudi slovenskim narodnjakom. V mnogih krajih je v volilni kabini sedel fašist, ki je naročal volivcem, za koga morajo glasovati, zato mnogi volivci niso hoteli v kabino.

Navzlic takemu terorju in težavam so dobili komunisti v Julijski krajini več kot dvajset tisoč glasov in dva poslance: Egidija Gennaria in Josipa Srebrniča. Brez fašističnega terorja in sleparij bi komunisti v Julijski krajini dobili tri poslance.

Kandidati slovenske narodne stranke so prav tako dosegli dober uspeh. Za poslanca sta bila izvoljena dr. Josip Vilfan iz Trsta in dr. Engelbert Besednjak iz Gorice.

Oblasti so se znašale nad prebivalstvom s hudimi represalijami. Zaslišali so 48 oseb, 34 so jih aretirali in jih nekaj mesecev zadrževali v preiskovalnem zaporu.

4. februarja 1923 so na tržaškem sodišču 7 oseb obso-dili na več let zapornih kazni.

Zaradi dogodkov v Ospu in Mačkoljah pred voli-tvami in med njimi so aretirali Antona Primožiča, Ivana Cun-jo, Andreja Vodopivca, Petra Cunjo, Jakoba Deška in druge osebe iz omenjenih krajev ter jih 49 dni imeli zaprte v Kopru. V Gabrovici so aretirali Andreja Maverja, Andreja Purgerja, Franca Purgerja, Jožeta Pečarja in Antona Križmana in jih za mesec dni zaprli v kopske zapore. Na pobudo političnega društva Edinost v Trstu je Jože Slavec iz Ospa sprožil nabi-ralno akcijo za pomoč pogorelcem.

Fašisti so prišli do polne oblasti šele po naslednjih volitvah. Izredni fašistični zakoni v novembru 1926 so od-vzeli parlamentarno imuniteto in mandat vsem poslancem nefašističnih strank. Odstavili so ravnatelje opozicijskih listov in tiska. Med drugimi ukrepi so 25. novembra ob-javili zakon številka 200 z naslovom Ukrepi za zaščito države, ki je podrobno našteval razne ukrepe zoper de-mokratsko opozicijo; njene akcije je označil za zločine in protidržavne prestopke in predpisal vrsto strogih zapor-nih ali drugih kazni. Za dejanja proti najvišjim predstavnikom fašističnega režima so uvedli smrtno kazen. Posebna komisija na čelu s perfektom in ob sodelovanju policijskih in političnih oblasti je od primera do primera prisojala policijsko konfinacijo. Pri vsaki legiji fašistične milice so uvedli službo za politično poizvedovanje. V Rimu so

ustanovili posebno fašistično sodišče za zaščito države.¹⁵ Tako sodišče so nato pripeljali tudi v Trst in na njem je bilo veliko naših protifašistov obsojenih na hude zaporne kazni ali internacije, med njimi tudi Vid Vremec, ki ga tu citiram ali povzemam njegove podatke, štirje bazoviški junaki pa na streljanje.

Spominska plošča Andreju Žerjulu, postavljena na vaškem domu Nove Gabrovica. Foto: M. I.

¹⁵ Tekst iz *knjižice Gabrovica v boju za svobodo*, ki je izšla z napisom Gabrovica 28. 5. 1944 – 28.5.1977, in nato v ponatisu Gabrovica 28. 5. 1944 – 28.5.1994

Mala Rusija

S prihodom fašizma na oblast se je protislovenska raznarodovalna politika zelo zaostрила, izzivanja in pretepi so se sprevrgli v organizirano nasilje, slovenska beseda je bila prepovedana, ne samo v šolah, celo v gostilnah, poitalijančevali so slovenske priimke, spravili so se celo na slovenske napise v cerkvah in na pokopališčih, zavedne Slovence so pretepali, jih vezali na klopi in jim v usta vliвали strojno olje, s posebno davčno politiko so izčrpali vse slovensko gospodarstvo, slovenski prebivalci pa so se začeli množično izseljevati v Kraljevino Jugoslavijo, v Ameriko in drugam. Tudi iz Gabrovice jih je odšlo okrog 50.

V tem boju za ohranitev slovenstva in za preživetje so se ljudje začeli organizirano zbirati v tigrovski organizaciji in komunistični stranki. Gabrovica se je skoraj vsa opredelila za komunistično gibanje, postala je središče združenega upora proti italijanskemu iredentizmu, fašizmu in kapitalizmu. Tudi zato so ji Italijani poleg poitalijančenega imena Gabrovizza di Istria dali še ime Piccola Russia ali Mala Rusija.

Leta 1930 so v Gabrovici sklicali Komunistično konferenco za Slovensko Istro, na kateri so sprejeli številne dogovore v bran pred fašizmom. Revolucionarno usmerjeni kmetje so skupaj kupili pisalni stroj, doma izdelali ciklostilni tiskalni stroj in leta 1932 začeli izdajati glasilo *Kmetški glas*, s katerim so ljudi pozivali k uporu proti fašizmu. Tako je o tem napisal Vid Vremec.

Po področni konferenci v Gabrovici so istrski komunisti in protifašisti prizadevno uresničevali sprejete sklepe. Pri tem so bili posebej aktivni naslednji komunisti:

Ivan Jakomin – Ratibor iz Kubeda, Danijel Bertok, Valerij Jakomin, Nikolaj Vatovec iz Čezarjev, Franc Kocjančič – Fotič, Avguštin Markežič – Ricoto, Karel Markežič – Sivec, Avgust Štemberger, Stanko Ulčnik, Franc Glavina – Bertuco iz Šmarij, Franc Dobrinja iz Loparja, Anton Krašovec, Franc Ivančič in Roman Ivančič iz Gabrovice, Vincenc Kocjančič iz Bertokov, Jože Rodela iz Loke, Ivan Cunja iz Bazovice, Albin Kofol iz Kortine, Ivan Andrijašič in Ivan Filipčič iz Podgorja, Jože Kuzmič iz Padne, Franc Benčič iz Pomjana, Rok Jurinčič iz Laborja in še mnogi drugi.

Novembra leta 1931 se je Natal Kolarič po ilegalni zvezi vrnil iz Pariza na istrsko območje. S seboj je prinesel nekaj naslovov za javke pri zanesljivih komunistih. Med drugim je imel nalogo, da organizira ilegalno tehniko, nujno potrebno za tiskanje protifašističnega propagandnega gradiva. Najprej se je povezal z Avguštinom Furlaničem iz Dekanov, ki je medtem postal eden od odgovornih komunistov. Po Kolaričevih navodilih je mizar A. Furlanič izdelal leseno ogrodje za ciklostil, Ivan Cah pa mu je pomagal z drugimi pripomočki. Klement Purger je kupil v Trstu pisalni stroj in druge potrebščine. Tehniko so namestili v Gabrovici v prazni hiši Lidije Barutove, v kateri je podnevi v prvem nadstropju mizaril Ciril Ivančič, kletni prostor pa je služil ilegalnim tiskarjem za nočno delo. Tehnika je začela delovati prve dni aprila 1932. Tako so razdelili delo: Kolarič je tipkal matrice, na ciklostilu pa so izmenoma delali brata Franc in Andrej Ivančič ter Izidor Ivančič in Benjamin Pečar, vsi Gabrovčani. Klement Purger je bil zadolžen za nakup tiskarskega materiala in razpečevanje natisnjene gradiva. Pomagal mu je tudi Albert Ivančič. Z njim je sodeloval Alojz Primožič. Tiskarsko delo, prihodi in odhodi iz tehnike so potekali v najstrožji tajnosti.

Kmalu so bila področja Slovenske Istre ter vzhodne tržaške okolice preplavljena z letaki in raznimi propagandnimi lističi. V tehniki so začeli tiskati Kmetški glas, glasilo Združene kmetške obrambe, množične strankine organizacije med kmečkim prebivalstvom. S tem je bil ureničen pred leti sprejet sklep vodstva Komunistične stranke Italije, naj se ustanovi posebno glasilo za kmete, naravne zaveznike delavskega razreda. Pojav tako množičnega propagandnega gradiva je zbegal fašistične oblasti. Brezglavo so iskale tako imenovane subverzivne elemente, toda dolgo brezuspešno. Gradivo so spretno razpečevali, ne da bi mogle oblasti izslediti njegov izvor. Revolucionarna zavest na podeželju je rasla.

Iz edine izdane številke Kmetškega glasa in iz ohranjenih prispevkov je mogoče razbrati revolucionarne misli, prave pozive na upor. Pisali so jih preprosti ljudje, prežeti z odločno voljo za brezkompromisen boj proti fašističnim zatiralcem. Med drugim so pozivali: »Kmetje, vstanimo! Naš položaj postaja vedno bolj kritičen in neznosen. Naraščajoči davki so brezkončni, cene naših skromnih in revnih pridelkov padajo, tako da smo na dnevnem propadanju vsi maloposestniki.

Rubeži in zaplembe so na dnevnem redu. Ta razbojniški imperialistični zakon ne dobi konca za razlaščanje naših kmetov. Za petdeset do sto lir zaplenijo in prodajo krave, vole, konje, kar jim pride pod roke, čeprav to stane tisoč lir, zato da nas čim bolj oderejo, za sedemsto do osemsto lir pa kar cela posestva.

Prva stran prve številke časopisa Kmetški glas. Vir: Pokrajinski muzej Koper

Fašistična vlada ni zmožna povišati cene naših pridelkov, ker bi morala povišati delavske plače, ki so skromne; vzdrževanje policije, milic, vojaštva, oboroževanje raznih ovaduhov, postopačev - vse to zahteva mnogo sredstev,

katera jim moramo plačevati mi, revni kmetje in delavci ...«

V drugem članku je zapisano: »Organizacija Združenje kmetske obrambe vabi vse zatirane in tlačene, izmozgane in propadle, da se udeležijo borbe proti fašističnemu tiranstvu. Do zmage, kmetje! Vstanimo, da dvignemo glavo! Siti smo fašizma in zločinov, ki nam jih dela fašizem. Naši hlevi se praznijo. Naši pridelki gnijejo. Mi umiramo pod davkom, pod carinami, pod občinskimi dokladami. Na občinah so naši sovražniki – fašisti. Živijo iz naših žuljev in znoja. V šolah, katere smo mi sezidali, se šopirijo tuji učitelji in učiteljice. Smo brez zaslužka, brez kruha, brez svobode! Vsi skupno v enotno fronto! Za obrambo našega kmeta, za obrambo naših narodnih pravic ...«

Pred državnim praznikom, v počastitev tako imenovanega rojstva Rima so razširili lističe z napisi: »Dol 21. april« – »Natale di Roma« – »Fašizem pripravlja človeško klavnico!« – »Otrokom kruha in delavcem dela!«. z narisano štruco kruha). Za 1. maj je bila izvedena obsežna akcija v večjih krajih z napisi: »Živel 1. maj!« in »Proletarci vseh dežel, združite se!«, medtem ko so po gričih plapolale rdeče zastave s srpom in kladivom ter napisom »Živel Lenin, voditelj delavskega razreda!«

Ciklostilno tehniko so proti koncu aprila ali prve dni maja prinesli v bunker, ki ga je po dogovoru s Kolaričem pripravil Anton Smotlak v svojem kamnolomu med Mačkoljami in Domjom. Smotlaku je bunker pomagal urediti njegov sodelavec Matija Žerjal – Fič.

Ciklostilno tehniko je bilo treba pogosto premeščati, da je ne bi izsledila policija. V začetku junija je najprej

delovala v Čezarjih pri Nazariju Vatovcu – Lalu, nato pri Ernestu Jakominu v Pobegih. Po Kolaričevem naročilu jo je od tam odnesel Silvester Kocjančič na Kostanjevo, kjer je tedaj stanoval skupaj s Petrom Hrastičem.

*Gabrovica pred požigom. Vir: fototeka Pokrajinskega muzeja
Koper*

V PLAMENIH VOJNE

V naših krajih se je druga svetovna vojna začela bistveno drugače kot pa v ostalih krajih takratne Dravske banovine oziroma v širši Jugoslaviji. Za naše ljudi se je začela že z napadom na Abesinijo leta 1935 in se nato nadaljevala s posredovanjem Italije v španski državljanski vojni, nato napadom na Albanijo, Grčijo ... Naši fantje in možje so kot italijanski vojni obvezniki morali na fronto, z izjemo tistih, ki so bili po zaporih ali jim iz političnih razlogov niso zaupali in so jih poslali v posebne bataljone. Te so sicer napolnili z našimi še mladoletnimi fanti in ostareli možmi šele kasneje, ko se je pri nas začelo razvijati partizanstvo, vendar so bili zapori polni že prej. Ne pozabimo: ne samo vojna, tudi fašizem se je za nas Primorce začel prej kot v drugih državah. Lahko bi rekli, da že pred prvo svetovno vojno, saj kaj pa je bil drugega tisti nasilni iredentizem – resda nas pod avstro-ogrsko oblastjo niso smeli pobijati, so pa proti nam počeli vse, kar jim je uspelo. Ne pozabimo tudi, da se je italijanska kristalna noč zgodila nad nami Slovenci kar 18 let prej kot pa nemška nad Judi. Spomnite se požiga slovenskega Narodnega doma v Trstu, ki bil samo požig te lepe palače, ampak tudi začetek požiganja, razbijanja, rušenja vsega, kar je bilo slovenskega, od vaških društev do podjetij. Spomnite se etnocidnih zakonov in pozivov Mussolinija h genocidu Slovanov.

Napad na Jugoslavijo, še bolj pa na Sovjetsko zvezo, je bil za naše tigrovce in komuniste na nek način začetek upanja, da se bo ves slovanski svet skupaj uprl proti fašizmu. Pa nekaterih Slovencev v matični domovini ni ganil ne napad Italijanov in njihova okupacija Ljubljane, ne okupacija tretjine slovenskega ozemlja pod imenom Provinza

di Lubiana (Ljubljanska pokrajina), saj so jih tam kar večinsko sprejemali kot odrešilno Kristusovo vojsko v boju proti komunizmu. Šele po napadu Nemcev in zelo jasnem Hitlerjevem ukazu: »Naredite mi to deželo spet nemško!« je večji del naroda vendarle razumel, da gre za boj za obstoj.

Pinko Tomažič in njegovi prijatelji komunisti in tigrovci so prvo partizansko, ali kot so oni takrat še rekli gverilsko enoto ustanavljali na Miljskih hribih, torej na jugozahodnem obrobju Osapske doline že v začetku leta 1940. V ta namen so primorski begunci pod vodstvom Joca Turka že v Mariboru preusmerili na drugi tir en nemški vagon orožja, da so ga lahko nato tigrovci v Pivki zasegli in odpremili proti Trstu. V teh pripravah so bili zagotovo udeleženi tudi komunisti in tigrovci iz te doline. Policija je 2. junija 1940 sprožila veliko akcijo in aretirala kar 300 ljudi, od teh so izbrali 60 osumljencev, ki so jim nato sodili na zloglasnem drugem tržaškem procesu. Za to priložnost se je Posebni tribunal preselil iz Rima v Trst. Sojenje je imelo velik odmev, Pinko Tomažič pa je bil na njem obsojen na smrt. Skupaj z Viktorjem Bobkom, Ivanom Ivančičem, Simonom Kosom in Ivanom Vadnalom je bil 15. decembra 1941 ustreljen na strelišču na Opčinah.

Vendar ljudje se fašističnega terorja niso ustrašili in po ustanovitvi prvega pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte v Trstu 10. avgusta 1941 se je ta organizacija začela širiti po vseh vaseh. Njihovo ustanavljanje je vodil primorski begunec Oskar Kovačič. Kmalu zatem so se v naših gozdovih začeli zbirati prvi partizani, zlasti najbolj varnih Brkinih, kjer se je kmalu zbrala cela Brkinska četa. Prva odmevna akcija partizanov v tem delu Istre je bila decembra 1941, ko sta Karlo Maslo in Janez Dolgan pri Kilovčah iztirila vlak z nemškimi piloti, ki so prihajali z ruske fronte,

da bi si opomogli v Opatiji. Akcija je bila tako učinkovita, da je Hitler zmerjal Mussolinija, da je nesposobnež, ker niti v lastni državi ne obvlada položaja. Največja skupina fantov iz Gabrovice, med njimi pa je bilo tudi nekaj deklet, je šla v partizane že 3. februarja 1943. Po propadu fašistične Italije v začetku septembra pa je kljub nemški oktobrski požigalski ofenzivi vstala tako rekoč vsa Primorska.

Skovejke iz Gabrovice poleti 1943 na Socerbu: Klara Purger, Marčela Novak – Jelka, Zora Purger, Amalija Cah in Marija Šiškovič. Vir: fototeka Pokrajinskega muzeja Koper

Po razpadu Italije so Nemci v noči s prvega na drugi oktober leta 1943 na zahtevo Hitlerja in po načrtu Rommlovega štaba poslali nad Istro 50.000 vojakov s 150 oklepniki. Slovensko in hrvaško Primorje so namreč hoteli priključiti neposredno Tretjemu nemškemu rajhu kot nemško deželo *Adriatische Kunsterland* z glavnim mestom Trst.

Prvi del nemške vojske, skupaj z zapriseženimi italijanskimi fašisti, je prodiral ob obali, drugi pa je bil usmerjen proti Buzetu. Neizurjene in komaj oblikovane partizanske enote iz bivših posebnih bataljonov niso mogle zaustaviti nemških tankov. Najprej so se jim postavile po robu na prehodu čez Osapsko reko pri Orehu, nato pa med Rabujezom, Plavjami, Škofijami in Korošci. Po večurnem boju je padlo 24 borcev Tržaške brigade, 9 jih je bilo ranjenih, 16 pa zajetih. Nemška vojska je skupaj z italijanskimi fašisti, ki so bili že izkušeni morilci in požigalci naših narodnih in kulturnih domov, pobijala in požigala.

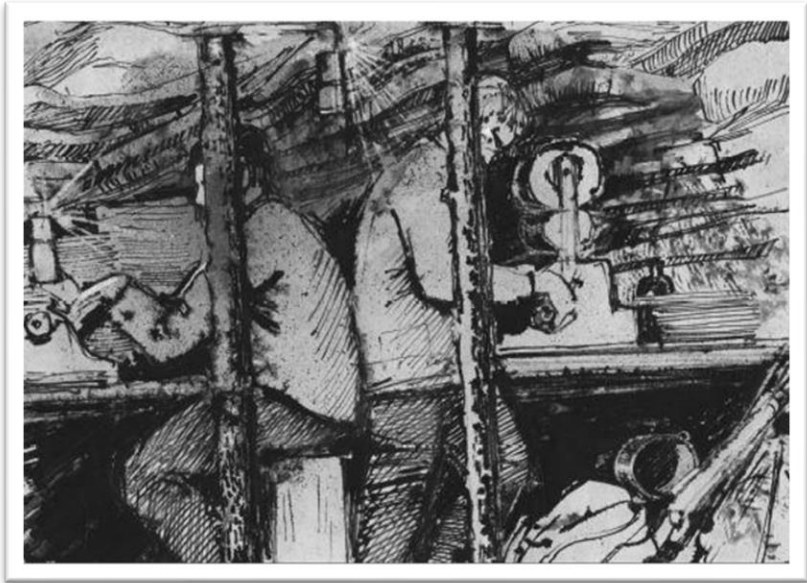
V dveh dneh so v slovenski Istri postrelili več kot 200 prebivalcev in požgali 55 naselij oziroma 1.800 stanovanjskih hiš in gospodarskih poslopij, nato pa so zasedli vso Istro in skupno pobili več kot 2.000 ljudi. Grozljivi podatki, vendar bilo je v resnici še veliko huje, kot lahko povedo te številke. A to ljudi ni zaustavilo, le še bolj jih je prepričalo, da je edini izhod v organiziranem oboroženem boju.

Oborožen upor pa ne pomeni samo streljanja, ampak predvsem organizacijo naroda, da se lahko upre. Prvi pogoj je ozaveščenost ljudi, da se zavedo, kaj se dogaja in za kaj se bodo borili, kar pa je bilo ob takratnem totalitarnem fašističnem sistemu zelo težko izpeljati. Za širjenje informacij si moral biti pogumen, enako za nošnjo orožja. V Gabro-

vici so bili ljudje tako pogumni in zaupljivi, da je lahko tam delovala partizanska tehnika Naš dom, kasneje Snežnik, in ilegalna tiskarna Žena. V vasi in v bunkerju v stenah nad naseljem so se zadrževali partizanski štabi, tu je bilo tudi stičišče kurirskih poti ter zbirališče sanitetnega materiala. Gabrovica je bila središče partizanskega odpora.

Potem pa je prišel 28. maj 1944. Zgodaj zjutraj so esesovci skupaj z vdinjenimi fašisti in domobranci vdrli v vas, jo požgali, devet ljudi pobili in jih zmetali v goreče hiše, med njimi tudi štiriletno deklico. Večino ljudi so odpe-ljali v zloglasno tržaško Rižarno in koncentracijska taborišča. Kljub pobijanju in požiganju pa nihče ni izdal, kje so bunkerji, tiskarna in skladišče sanitetnega materiala. Spomini na te dogodke so še vedno živi. O grozotah so mi za moje oddaje pripovedovale Gabršce Angelina Žerjul, Marija Škrk in Angela Barut, v knjižici *Gabrovica v boju za svobodo* pa si lahko preberete spomine še nekaterih drugih, predvsem tistih, ki so v času NOB delovali v bunkerjih te vasi.

Po razpadu italijanske fašistične države septembra 1943 so v vas začele prihajati razne nemške in fašistične enote. Ta del sicer ni spadal neposredno pod Salojsko republiko, so pa italijanski fašisti, ko so se pobratili z nacistom Odilom Globočnikom, še naprej polnili Koroneo in trans-porte za koncentracijska taborišča ter "skrbeli" tudi za Rižarno. Guelijev posebni tržaški policijski inšpektorat Kraljevine Italije je še naprej deloval in se celo okreplil s fašisti, ki so pred partizani zbežali iz Istre. Najhujšo skupino, to je politični oddelek inšpektorata, je vodil *vicemaresciallo* Gaetano Collotti. Uradne italijanske policijske inšpektorje, ki so delovali v civilnih oblekah, v resnici pa krvnike in roparje, so ljudje imenovali *banda Collotti*.

V bunkerju tehnike Naš dom. Skico je po pričevanju izdelal Jože Pohlen. Vir: Pokrajinski muzej Koper

»Z Nemci je bilo lahko, vendar s fašisti ne!« sta mi večkrat rekla oba nonota. Ko so prihajali collottijevci, so se vsi tekli poskrit. Ti so pobijali, mučili in kradli v imenu Mussolinija, kralja in tudi boga. Tako je nono Štefan nekega dne, ko jih je že od daleč zagledal skozi okno, hitro zbežal iz hiše in sklonjen tekel po grapi proti sosedovemu vinogradu. Takrat so se za njim oglasili rafali in moja nona je padla v nezavest. Potem ko se je banda odpeljala naprej na klanje po Istri, jo je čez nekaj časa zbudil nono, ki se je vrnil v hišo.

Na pohode po vaseh so z Nemci hodili tudi njihovi kolaboracionisti, zlasti domobranci, ki niso bili samo prevaljci, ampak še najbolj zagrizeni zasliševalci, če pa je bilo

treba mučiti, so to delo prevzeli collottijevci ali pa ukrajinski kolaboracionisti, ki so se s svojimi družinami naselili v bližini Rižarne. Zlasti ženske so se zelo bale tudi Poljakov, saj so bili znani kot največji posiljevalci, zato so bili ljudje posebej pozorni, ali prihajajo tisti "Nemci s kvadratastimi" kapami; takrat so hčere hitro poskrili. Z Nemci je bilo še ogromno druge kolaboracionistične drhali, saj sami ne bi mogli obvladati vsega območja.

Številni intervjuvanci so mi pripovedovali, da so bili izdajalci svojih narodov še večji fanatiki kot sami Nemci. Vendar v Ospu Nemci niso počeli zločinov, zaradi bolj ali manj številčne stalne nemške postojanke so šli kar mimo. So jih pa ob povratku videli okrvavljene in z nakradeno živino ter živežem

Med Nemci, ki so se nastanili v Ospu, so bili tudi Avstrijci in celo en Slovenec iz Maribora, ki so se še vedno spominjali prve svetovne vojne in niso pozabili, kaj so jim storili Italijani. Župnik Malalan, ki se je vrnil iz konfinacije na jugu Italije in je kljub premestitvi v sosednji Boršt še vedno prihajal v Osp, pa tudi nekateri starejši vaščani, ki so še služili avstro-ogrskemu cesarju Francu Jožefu, so se z nemškimi častniki in vojaki veliko pogovarjali. Nono Štefan mi je večkrat rekel, da se lahko prav Malalanu in tem starim vojakom zahvalimo, da ni bila tudi naša vas požgana. Posebej pa Manuelu, je dodala moja mama.

Gabrci leta 1943 ob propadu fašistične Italije. Vir: Pokrajinski muzej Koper

Pa ne samo to. Medtem ko so bili Nemci v vasi, so ljudje še vedno delali za partizane. Mama mi je sicer povedala, da zato veliko bolj previdno. Tiskarna se je preselila v Gabrovico, iz vasi se je umaknila v partizane tudi učiteljica Marina Lenarčič, ki je živela pri moji noni, mlada dekleta pa so svoje »šiviljstvo zvezd, zastav in sanitetnih povojev« preselile v skrito jamo pod steno med *Babno bužo*¹⁶ in Gradom, ki se mu reče Srnjak. Moja mama je nosila pošto iz Trsta, neposredno od Vlade Bidovec – Morane, ali iz kurirske postojanke v Domju na Socerb ali pa v Gabrovico, in tudi Danilu Petrinji neposredno v bunker nad vasjo.

¹⁶ Luknja, babja luknja

Takrat se je polno razmahnilo partizansko delovanje. V ospredje so začeli prihajati novi ljudje. Ko je bilo jasno, da bodo vojno dobili zavezniki in partizani, so se pririnili novi junaki in novi jurišniki. Zgodilo se je več stvari: poraz fašizma v Italiji, Stalingrad, prodor zaveznikov po Italiji, množična vstaja Primorcev pa tudi prihod novih ljudi, ki teh naših krajev niso razumeli.

Partizanska »tehnika« je bila postavljena najprej v Ospu. Danes bi tem tehnikam rekli komunikacijsko informacijsko središče, takrat pa so bili radijski sprejemnik za poslušanje informacij Radia Moskve in Radia London o poteku vojne, pisalni stroj za pisanje in ciklostil za razmnoževanje teh informacij že napredna tehnika. To so bila tudi stičišča kurirjev, ki so prinašali tudi razna sporočila in propagandni material ter odnašali nova. Domači aktivisti so po svojem znanju in prepričanju vse to prepisovali, zapisovali radijske novice in jih razmnoževali, kurirji pa so jih na skrivaj raznašali po hišah in bližnjih vaseh. Vendar se je v Ospu v strahu pred izkrcanjem zaveznikov v Miljskem zalivu nastanilo okrog 300 nemških vojakov, pa še nekaj njihovih delavcev, ki so prisilili ljudi, da so jim kopali bunkerje ob poteh, še največ čez Motogunc pod Črnim Kalom proti notranjosti.

Zaradi tolikšnega števila sovražnih vojakov v vasi je bilo potrebno skrivno tiskarno prenesti drugam. Preselili so jo v staro zemljanko pri Gabrovici, imenovali so jo Naš dom. V njej je bilo res težko živeti, zlasti ob deževju, zato so se preselili v vas, ki je še od časov, ko so ljudje skrivali hrano pred italijanskimi financarji, imela veliko skrivališč ali bunkerjev. Med vojno so te še razširili in opremili ter iz njih naredili skrivališča za partizane. Med drugim je bila v teh bunkerjih nekaj časa tudi Komanda mesta Koper. Tiskarna

se je nato preimenoval v Snežnik, ko pa so jo v Barutovem bunkerju še razširili, so ji rekli kar Žena.

Spominski plošči na dvorišču tiskarne Žena. Foto: M. I.

V Gabrovici in v bunkerjih v stenah nad naseljem so se zadrževali partizanski štabi, tu so bili rajonski odbor OF,

stičišče kurirskih poti ter zbirališče sanitetnega materiala. Med znanimi organizatorji partizanstva, ki so bili v teh bunkerjih, velja omeniti Vidka Hlaja, Milana Gučka, Lada Trobevška –Jodija, Justina Miklavca – Očka in Ivanko Škapinovo – Mamco.

V vasi je bila 5. novembra 1943 osnovana tudi Varnostno-obveščevalna služba Osvobodilne fronte. VOS). Delovala je predvsem v svojih vaseh kot zaščita prebivalstva, kasneje je iz te izšla ena četa VDV.

Ustanovitev tehnike Naš dom

V knjigi *Gabrovica v boju za svobodo* so objavljeni tudi spomini Milana Gučka, enega izmed najzaslužnejših za razmah partizanskih aktivnosti v letu 1943. V Gabrovico je bil poslan iz Šercerjeve brigade v aprilu 1943. Tu se je pridružil Marjanu Dermastji – Urbanu in njegovi ženi Heli – Mari. Marjan je imel nalogo, da razširi in utrdi mrežo kurirskih relejnih postojank na Primorskem, njegova žena pa, da utrdi mrežo partizanskih tiskarn – tehnik.

1943. leta je namreč na Primorsko in tudi v Gabrovico prišlo več aktivistov iz notranjosti Slovenije. Tu so se povezali samo z nekaterimi, predvsem z najbolj zaupljivimi komunisti, vendar niso poznali vsega, kar je ta vas, cela Osapska dolina in vsa Primorska preživela v času fašizma in kako se je že prej zelo organizirano upirala. Niso poznali tega spontanega svobodomiselnega primorskega ljudstva, ki se ni organizirano upiralo samo pod vodstvom komuni-

stov, ampak tudi v slovenski cerkvi, mladinski organizaciji, Borbi in TIGR-u.

Mogoče to še najbolje pojasnim s primerom moje mame, ki je tako rekoč že kot otrok v svoji kanglici za mleko, ki je imela dvojno dno, skupaj z mamo nosila v Trst mleko, domov pa ilegalne tiskovine, ki so se nato širile po vasi. Zaradi izredno zavedne vasi in uglednega naprednega domoljuba dekana Franca Malalana sta v vasi nekaj časa bivala tudi Virgilij Šček in Riko Malalan. Pošto iz mesta sta jima prinašali prav moja nona in mama. Tudi prvo vaško organizacijo v Ospu so zaupali moji noni Emiliji, h kateri so pogosto prihajali tržaški aktivisti, med njimi tudi Vlada Bidovec – Morana in Oskar Kovačič. Moja mama se je v teh razmerah včlanila v SKOJ že 8. februarja leta 1942, in to pri svojih štirinajstih letih. Pa ne samo ona, ampak vse njene prijateljice iz mladinske organizacije društva Domovina, ki pa so še naprej skupaj pele na cerkvenem koru.

Po padcu Italije je v naše kraje prišlo več aktivistov iz notranjosti Slovenije, ki pa za vso to že utečeno odporniško dejavnost niso vedeli, saj jim domačini niso povsem zaupali in jim tega niso pripovedovali. Celo že zelo razširjene tiskarske dejavnosti na Primorskem niso poznali, saj je tu izhajalo trikrat več časopisnih glav kot v ostali Sloveniji in kar 16 zelo razširjenih ilegalnih časopisov, med katerimi celo v zgodovini slovenskega tiska pozabijo navesti take, kot je bil gabrski Kmetški glas.

V svojih spominih Milan Guček pravi, da se je dejavnost tiska in propagande začela v aprilu leta 1943 po njegovem prihodu v Brkine, kjer so se o tem dogovorili s sekretarjem okrajnega komiteja KPS za Južno Primorsko Rudijem Mahničem – Brkincem, v katere območje je spada-

lo tudi okrožje Slovenska Istra. Tu je Vidko Hlaj v sodelovanju z domačimi aktivisti že takoj poskušal organizirati ciklostilno razmnoževanje raznega gradiva. 3. maja zjutraj so prišli Hlaj, njegov kurir Jelko Humer in Milan Guček v Gabrovico. Utaborili so se v skalni luknji, pri domačiji, imenovani Mlin, ker so tam na črno mleli koruzo in v Jamci. Tam je bilo tudi skrivališče okrožnega komiteja KPS. Še isti večer in naslednji dan so skupaj z gabrovškimi terenskimi sodelavci OF Andrejem Ivančičem – Viktorjem (bratom Franca Ivančiča – Luke) in Jožetom Purgerjem – Slavcem ugotovili, da bo najprimernejše mesto za tehniko v luknji na severnem pobočju Tinjana, pod *boškom*, na parceli Ivana Purgerja, kjer je že dalj časa delovala kontrabantska žganjekuha.

Potrebščine za tehniko je uspelo Hlaju nakupiti v Trstu s posredovanjem nekega slovenskega trgovca. Prenašala pa jih je Justina Šik – Pavla, ki je večkrat zahajala v mesto in od tam odnašala na svoj dom v Cepke pri Rižani perilo za pranje. Že tretji dan po prihodu delavcev za pomoč pri tiskanju je Hlaj prinesel pisalni stroj Olivetti, škatlo matic, barvo za razmnoževanje, nekaj papirja in leseno ogrodje, podobno ciklostilu, medtem pa so gabrovški terenci pripravljali zemljanki. 8. maja so se preselili v postojanko pod *boškom*. Luknja pa ni bila dovolj velika in prav nič opremljena, zato sta jo Guček in Hlaj sama s kopanjem povečala. Čez nekaj dni se jima je v zemljanki pridružil še Boris Stepančič – Stanko iz Oreha pod Mačkoljami, ki je dezertiral iz italijanske vojske; kot domačin je dobro poznal okolico. Vidko Hlaj je kmalu prinesel novo ogrodje – ciklostil, ki pa je bilo še vedno brez mreže. Izdelal ga je I. Cah - Iskra. A brez mreže se ni dalo delati, zato so v sili namestili v ciklostil žensko kombinežo. Šele zdaj je steklo.

Dopoldne 15. maja 1943 so odtisnili prve izvode v tej tehniki: 300 odtisov Temeljnih točk Osvobodilne fronte slovenskega naroda in Izjave OF slovenskega naroda o spoštovanju verskih čustev slovenskega naroda. Vsak izvod so opremili še z odtisom peterokrake zvezde. Izrezal jo je Milan Guček iz gumijastega podpetnika na leseni nogi sodelavca OF Romana Ivančiča – Vojka iz Gabrovice, ki je prav tako pomagal graditi zemljanko. Potem so dva tedna delali s polno paro. Hlaj je pripravljaj aktualno politično gradivo. Guček je tipkal matrice, risal opremo ter ravnal s ciklostilom. Natisnjeno gradivo je zlagal in sušil Stanko. Pripravljene pošiljke literature, kakor so tedaj imenovali propagandno gradivo, je strogo konspirativno prevzemal in razpošiljal na razne kurirske točke sodelavec tehnike Bruno Stepančič – Željko iz Stepanov. Po razdelilniku je šel določen del literature tudi za potrebe okrožij Materija in Pivka, in sicer po kurirskih poteh čez Slavnik in Brkine.

Delo v tehniki je tako naraščalo, da so delali tudi podnevi, če je bilo varno. Tako naj bi bilo tudi 1. junija 1943. Bil je zelo oblačen dan. Zaradi tega na njivah in pašnikih ni bilo pričakovati domačinov. Pred poldnevom se je nena doma ulila ploha, vendar so delali kar naprej, ker so vhodno odprtino zakrili in pustili le ozko špranjo za prezračevanje. Kar naenkrat se je skozi njo pokazala kuštrava glavica fantiča, ki je zakričal svojim vrstnikom: *Bubci, hod' te les, boste vid' li mlade kose!*

Nekaj gabrovških pastirjev je pribežalo v grmovje pred ploho in iz zemlje so zaslišali tipkanje na pisalni stroj. Ko je slišal ta nepričakovani klic, je k odprtini planil Hlaj in prestrašil pastirje z nekaj odločnimi besedami. Zbežali so. Tiskarjem pa je bilo po tem neprijetnem dogodku jasno, da je konec dela v zemljanki. Brez odlašanja so začeli posprav-

ljati tiskarski material in se pripravljati za odhod. Kmalu je iz vasi pritekel terenec Jože Purger – Slavec in povedal, da že vsa vas ve za bunker, ker so pastirji povedali, kaj so odkrili pod *boškom*.

Tiskarji so ob belem dnevu zlezli iz zemljanke, oprtani z nahrbtniki, in se pomaknili više v Grižo v gosto zaraščeno grmovje. Slavcu je Vidko naročil, naj zabriše vse sledi za njimi. Do večera so ždeli v grmovju v strahu, da jih bodo vsak čas našli karabinjerji ali policija. A se ni zgodilo nič takega. Z nočjo so se umaknili na javko vrh grebena, kjer so čakali Iskro. Ta jih je potem odpeljal v rezervni bunker - zemljanko, ki ga je terenec Angel Repič – Branko iz Rožarja pripravil na svojem svetu prav zanje, za vsak primer. Bunker je bil izdolben v zemljo na zahodnem pobočju rožarskega hriba in je imel vhod skoraj v dnu potoka. Zaradi utesnjenosti prostora (v njem so mogli le sedeti ali ležati) niso mogli nadaljevati dela. Vitko se je z Iskro dogovoril, da bo ta poiskal primeren prostor kje blizu svojega doma v Bertoših, kjer ni daleč naokrog nobenega soseda, okolica pa je divja in težko dostopna.

2. junija ponoči je Iskra v zasilni bunker pripeljal Lada Trobevška – Jodija in Justina Miklavca – Očka, ki sta delala že nekaj časa v tehnikah na severnem Primorskem in ju je poslal pokrajinski komite KPS v Slovensko Istro, da organizirata tehniko, še preden je mogla Mara Dermastja na komite poročati, kako je uredila prvo tehniko na južnem Primorskem.

Tehnika je delala z vso zmogljivostjo. Dobili so še nov, težak pisalni stroj in tiskali so že tudi zahtevnejše izdaje. Bile so sicer skromneje likovno opremljene, a naklade so šle v tisoče izvodov. Ponatiskovali so že zelo zahtevne izda-

je Ljudske pravice, Slovenskega poročevalca, Kmečkega glasa itd. Razmnoževali so tudi manjše vezane brošure, poleg tega pa še številne letake. Sredi julija je odšel Milan Guček organizirat novo tehniko na južnem Primorskem - pod Snežnik. Centralna tehnika Naš dom je delala v sestavi Jodi, Očka, Mamca, Željko vse do kapitulacije Italije. Nato je nadaljevala svoje delo pod imenom Snežnik, kasneje pa se je iz nje izdvojila in delovala še samostojna tehnika Žena .

Pionirsko delo te prve partizanske tehnike je obrodilo obilne sadove, kljub velikim težavam, v katerih je nastala in delovala. To pa je bila predvsem zasluga iznajdljivosti njenih organizatorjev in domačih aktivistov OF. Decembra 1943 se je tehnika preselila v drugo zaklonišče, ki ga je medtem pod tlemi v svojem hlevu pripravil Lovro Purger v Gabrovici. Delavcem v bunkerju tehnike se je pridružil še Viljem Vovk - Slobodan, domačin iz Rižane, izvrsten risar, na drugo delo zunaj okrožja odhajajočo Majdo Dekleva pa je nadomestila Otilija Dobrinja - Tončka, ilegalno imenovana tudi Majda, okrožna aktivistka in partijska delavka iz prvih dni organizacije v Slovenski Istri, doma iz Loparja, ki se je morala umakniti v ilegalo.

Vedno nujnejše potrebe po večjih količinah partizanske literature so zahtevale razširitev tehnike, novo opremo in več kadrov. Tehnika Naš dom, ki se je nato preimenovala v Snežnik , je oskrbovala tudi druga okrožja,.

Tako sta se 15. januarja 1944 osebju pridružila še Anica Cerar in žena vodje tehnike Angelca Miklavc - Mami, mati štirih partizanov, od katerih je izgubila v boju že tri.

Okrožni komite KPS si je sedaj prizadeval, da bi našel za Snežnik nove prostore. Osapski terenec Lojze Bizjak -

Jernej se je dogovoril z Marijo Klabjan na hišni številki 80 v Ospu, ki je imela moža v zavezniškem ujetništvu in je žive-la z majhnimi otroki v prostorni hiši na koncu vasi, da je pristala na graditev bunkerja pod njenim hlevom. Dostop vanj so speljali neposredno na njive in v podnožje tinjan-skega hriba, kar je bilo zelo pripravno za pritajeno prihaja-nje in odhajanje iz bunkerja.

Tako se je 15. marca 1944 tehnika Snežnik vselila v nove, udobne, z elektriko opremljene prostore. Odslej je tehnika tudi v nekaj tisoč izvodih in z najzahtevnejšimi publikacijami zalagala široko območje. Za papir in tiskarske potrebščine je skrbela tržaška organizacija OF. Iz zbirališča je vse to s poltovornjakom trgovca s Plavij Cirila Hrvatina odvažal Fedor, sin gospodarja Guština Hrvatina na Badihi 241; od tu so material nosili kurirji v tehniko v Osp in Ga-brovico.

Vse večje zahteve po tiskanem gradivu na Primor-skem pa so porodile zamisel, da bi pričela v Slovenski Istri delovati posebna tehnika za potrebe protifašistične ženske organizacije. Tako je nastala tehnika Žena, ki jo je vodila Ljubljancanka Anica Cizej, poročena Pervanje - Marjanca, ob pomoči Ivanke Škapin - Mamce. Prostore je imela v Ga-brovici, v bunkerju hiše Valerije in Angela Baruta.

Dodajmo tej Gučkovi pripovedi, da so vso to tisko-vino raznašale predvsem mlade kurirke in kurirji. Med te-mi je bila tudi moja mama. Po njeni pripovedi je to gradivo z njimi raznašal tudi mali Joško, sin Mamce, ki ga je - med-tem ko je tekel mimo farovža v Ospu, kjer je bilo nastanje-nih okrog sto Nemcev - eden od stražarjev ustrelil v hrbet, ker se ni hotel ustaviti. Te kurirje je iskal tudi zloglasni in-

špektor posebnega inšpektorata iz Trsta Gaetano Collotti. Neki Prebežan, ki sta ga Collottijeva pajdaša – po pripovedovanju domobranski oficir Bajc in tako imenovani ruski »Mongolec« iz Rižarne – mučila tako, da sta ga obesila na neko drevo in z njega odirala trakove kože, je ob tem priznal, da je kurirka tudi njegova hči in povedal še imena vseh ostalih njenih prijateljc. Pet so jih nato ujeli in ustrelili na Opčinah.

Slika: Notranjost obnovljenega bunkerja - tiskarne Žena I. 1984. Slika na naslednji strani: replika notranjosti bunkerja tiskarne Žena v Pokrajinskem muzeju Koper. Foto: M. I.

Moje mame, za katero so izvedeli samo partizansko ime Modra, niso našli, ker so jo vaški aktivisti skupaj z še nekaterimi njenimi tovarišicami za dva meseca kar »zazidali« v eno od manjših jam pod osapsko steno, kjer so dekleta imele tudi šivalnico za partizane. Ven so prihajale le občasno, ponoči.

Fašisti so za Gabrovico nekaj sumili, a kaj več niso mogli izvedeti, so pa zato še poostrili pritisk na ljudi. Marsikdo je končal v zaporu, tudi **Angelina Žerjul** iz Gabrovice. Njen mož Andrej je bil najstarejši sin Andreja Žerjula, ki je padel na barikadah leta 1921, in bil že zaradi tega izsumljive družine. Šel je v partizane v začetku leta 1943, že pred razpadom Italije. Iskali so ga, a je Angelina kmalu izvedela, da je padel.

»Hudo, hudo je bilo. Tako je bilo hudo, da ni moč opisati, kako je bilo hudo.«

Nato so prišli karabinjerji in jo odpeljali v koprski zapor.

»Ma v koprskem zaporu je bilo polno ljudi. So bile ženske iz Ljubljane. Tako enostavno je bilo. Tam smo bile skupaj v eni sobi.«

»Pazniki so bili Italijani, fašisti. Kako so se obnašali do vas?«

»Ma čujte, so nas enkrat odpeljali in nas spraševali in potem so nas pustili pri miru. Niso več pole. Samo tam si moral biti in čakati, da ti prinesejo tisto malo za jesti.«

»So vas izpustili že pred koncem vojne?«

»Ja, so nas izpustili, ker so prišli partizani in so odprli zapor ... Mah ... Imeti doma majhne otroke in biti ondi notri, ni bilo lepo. Sem pa morala to prestati.«

Partizani so 27. septembra 1943 vdrli v koprski zapor in osvobodili vse politične zapornike, ki so jih fašisti kljub padcu Mussolinija še vedno držali v svoji oblasti. Več ni bilo mogoče storiti, saj so že prihajali Nemci. Slovenci imamo rek »priti z dežja pod kap«, in to se je med vojno zgodilo tudi Angeli Žerjul. Ko je prišla domov, je šla mimo njihove vasi nemška oktobrska ofenziva, nato je doživela in preživela še požig vasi in Rižarno.

Požig Gabrovice

Gabrovica leži na koncu doline, stara vas pa se je ugnezdila prav pod steno. Od vseh vasi v Osapski dolini je najbolj oddaljena od Trsta in ima stik s Kraškim robom. Sam Kraški rob je omogočal dobra skrivališča, tisti, ki za hišo niso imeli kakšne jame, pa so jo skopali kar v svoji kleti. Tako je bilo tudi pri **Angeli Barut**:

»Ljudje so naredili skrivališča. Vsak je naredil, kar je mogel. Moj mož je k svoji hiši naredil klet. Je bila velika. Notri je bilo polno posoda za vino. Je prezidal to klet in naredil prostor.«

»Dva prostora ... Eden, v katerem je bilo vino, in drugi, v katerem je bilo skrivališče.«

»Ja. V enem smo naredili skrivališče.«

»V vašo vas so hodili tudi partizani, tisti, ki so se vračali ...«

»V našo vas, prav k meni, je prišel pravi partizan. To je bil Vidko Hlaj. On je bil rojen v Topolovcu. Šel je v Jugoslavijo in postal pravi partizan. In ko je prišel v našo hišo, je rekel: 'Ste vsi doma? 'To je bil januar. Rekel je: 'Imam nekaj takih stvari ... če bi mi spravili ...' Moj mož je odgovoril: 'Zakaj da ne. 'Isto je rekla tudi mati. No, drugi večer so prišli. So bili Očka. Justin Miklavc) iz Ljubljane, Anica - Marjanca in Stanko Pervanja iz Tolmina in Marija iz Vipave s svojim najmlajšim sinom Joškom. Oni so postavili pisarno v tem našem bunkerju.«

»To je bila partizanska tehnika in tiskarna. Kaj so tiskali?«

»Ja, vse vrste literature. Joško je bil kurir, in ko se je vračal, ga je nemški vojak v Ospu ustrelil in ubil. Kako hudo je bilo

njegovi materi, a oni so vseeno nadaljevali svoje delo. Ni bilo drugega kot naprej delati.«

»Tiskali so letake, plakate, izdelovali razna gradiva in to raznašali.«

»Tako. Dva kurirja sta bila.«

Nemci so najbrž po zverinskem mučenju nekega aktivista izvedeli, da je Gabrovica središče partizanskega odpora. Esesovci so 28. maja 1944 ponoči s številno enoto fašistov in nekaj domobranci obkolili vas in zgodaj zjutraj vdrli vanjo, jo požgali in devet ljudi pobili ter jih zmetali v goreče hiše, med temi tudi štiriletno deklico. Večino ljudi so odpekljali v zloglasno tržaško Rižarno in koncentracijska taborišča. O njihovi usodi je odločal nek domobranski oficir Uršič, ki je zasliševal ljudi. Sodelovali so tudi inšpektorji posebne italijanskega policijskega inšpektorata iz Trsta. Kljub pobijanju in požiganju pa vaščani niso izdali, kje so bunkerji, tiskarna in skladišče sanitetnega materiala. Spomini na te dogodke so še vedno živi, o teh grozotah so mi v radijskih oddajah pripovedovale Gabršce Angelina Žerjul, Marija Škrk in Angela Barut ter Danilo Ivančič – Duško.

Pogled z Griže na požgano Gabrovico, kot jo je 29. maja 1944 fotografiral Stanko Pervanja – Gruden.. Vir: fototeka Pokrajinskega arhiva Koper

Vlada Bidovec – Morana

Vlada Bidovec – Morana je bila doma iz Maribora. Tam je bila rojena in tam je od časov informbiroja tudi živela. Bila je hči tržaških beguncev, ki so morali kot sto tisoč drugih v času fašizma zapustiti svoj dom in zbežati v Jugoslavijo, da so lahko rešili človeško

in narodno dostojanstvo, mogoče tudi življenje. Morana je zrasla v revolucionarno študentko in se zelo zgodaj vključila v Osvobodilno fronto. Med vojno se je vrnila k starim staršem v Trst in tam postala predsednica mestne organizacije OF. Takrat se je pisala še Šebek, njen stric je bil znani partizanski duhovnik Anton Piščanec, po vojni pa se je omožila s Stanetom Bidovcem, bratom Ferda Bidovca. Ko sem leta 2002 pripravljal z njo oddajo za praznični program, sem presenečeno ugotovil, da je pogosto zahajala v Osapsko dolino, ko sem ji povedal ime moje none in mame, pa je bila tako presenečena, da so se ji prav zalesketale oči. V Osp je namreč prihajala prav k moji noni, aktivistki OF, in objela me je, ko mi je povedala, da je bila moja mama tudi njena kurirka.

Kljub kurirkam je morala na teren pogosto kar sama, tudi tistega usodnega dne:

»V Gabrovico sem prišla zaradi tega, ker me je povabil Miklavž (Kozak) oziroma mi je pisal pismo, ki ga imam še shranjeno, naj mladinska organizacija organizira iz tržaške bolnišnice dobiti mikroskop za bolnišnico Franjo.«

»V vas ste prišli pozno ponoči, prav preden so jo obkolili Nemci in fašisti.«

»Ko sem prišla v Gabrovico, še niso prišli. Ta Mamka, ki je bila med zelo vidnimi v odboru žen v Gabrovici, nam je pripravila večerjo¹⁷ – temu Miklavžu, Imku. Ivanu Matku) in ne vem, kdo je še bil tam prisoten –, in sicer pršut z jajci. No, in jaz sem ravno prišla, da bom pojedla, sem sedla za mizo, in v tistem pridejo povedat, da gredo Nemci. In Miklavž je takrat rekel: 'Morana, ti moraš z menoj. Se bova skrila. Jaz dobro poznam teren. Se bova umaknila iz vasi. '

V vasi pa so ostali domačini. No, in mi smo bili dokaj visoko, ampak slišalo se je, ko so kamioni prihajali v Gabrovico in so zbobnali skupaj vse ljudi na trg. Začeli so streljati in so zahtevali, naj povedo, kje so partizani, kje se skrivajo, v katerih hišah, da imajo seznam vseh aktivistov in naj povedo, kje so. Ljudje so začeli jokati, kričati, gnali so tudi živino. In jaz ne morem tega pozabiti, tega občutka, tega strašnega vzdušja obupanih ljudi, ki so kričali, mukanja živine kot za stavo, Nemcev, ki so streljali in tudi nekaj ljudi pobili ... In ne vem, ali sem si prav zapomnila ali ne, da so tudi nekoga živega vrgli v ogenj ... no, in mi smo bili vsi zgroženi. In če verjamete ali ne, velikanski občutek krivde sem imela, da sem se rešila, da smo zbežali iz vasi, te nesrečne vasi, ki so jo potem požgali, medtem ko so ljudje, domačini ostali. Tako je bilo vedno. Domačini so vedno najbolj nastradali, mi partizani

¹⁷ Aktivisti so delali predvsem ponoči, podnevi pa so se skrivali in tako so zamenjali dan za noč, tudi obroke hrane.

smo se umaknili, ljudje pa so ostali. In veliko so jih odgnali v koncentracijska taborišča.«

Angela Barut in Marija Šrk o domobrancu Uršiču

Med temi, ki so požig vasi doživljali veliko bolj osebno, je bila tudi Angela Barut. Ob prvi informaciji, da prihajajo Nemci, so ljudje mislili, da bodo tako kot zelo pogosto šli po cesti skozi Gabrovico in naprej proti Istri. Vendar tokrat niso šli skozi, ampak so jo neprodušno obkolili z vseh štirih strani in šele zjutraj napadli.

»To je bil 28. maj: Gabrovčani smo imeli svojo izvidnico, ker so fašisti po Istri in Brkinih naredili že dosti grdega. Izvidnica je ob 5. uri zjutraj zelo klicala. Je imela svojo piščal. To je bil za vse nas ukaz, naj vsi ljudje bežijo, naj vsi sposobni za delo zbežimo. Že prej smo se pogovarjali, da otrok in starih ne bodo napadli. Punčko, ki je imela 11 let in je bila zelo razumna, smo pustili doma z materjo, jaz in moj sin, ki je imel 13 let, sva pa wojdla.¹⁸

Ti, ki so prišli po hišah iskat ljudi, so jih odpeljali ven, še prej pa je moja punčka rekla tem, ki so bili skriti v bunkerju: 'Bodite tiho, ker je sovražnik!' Mati je rekla: 'Bejžmo! 'Vse druge so odpeljali. Na cesti proti Ospu pri Pilu, kot je še danes v Gabrovici, so bili kamioni in tam so jih začeli spravljeni na kup. Pobrli so vse, ki niso bili prav skriti, in so jih tudi ... saj veste, ne.«

»Nekaj so jih postrelili ...«

¹⁸ Ušla, narečno.

»Mi smo wojdli, on pa je šel s košem, kot da gre češnje pobirat. Prišla sta Nemec in Italijan in sta mu rekli: 'A, partizan ...' Moj mož je rekel: 'Jaz nisem partizan. Jaz bivam v Gabrovici, 'in so ga pripeljali gor. In gor so bili kamioni, so bili že vsi ljudje na kamionih, pr' Pila rečemo, tam ga je videla hči ... In ta moja punčka, ko je videla očeta, je jokala. In eden je rekel po slovensko: 'Jaz sem Uršič, povej meni vse, kar si videla, in vse, kar znaš.' Moja pupca, mičkena je bila, je rekla: 'Ubijte ga. Jaz nič ne znam!' ...In so mu rekli – imel je polno zrelih češenj–, da bi jedli češnje in naj jih gre nad cesto malo nabrat. In on je šel in je lomil te vejice ter jih dajal dol, in medtem ko so oni čopali in jedli, se je orgel na tla in bejžal, bejžal, bejžal in je bejžal do osapske meje v Zavinjan, in tako se je rešil ta moj mož ...Enih pet mladih punc in – se mi zdi – enih sedem mož pa so odpeljali. Se niso več vrnili.«

»To so bili Nemci in Italijani ...«

»Ja. Nemci in Italijani in tudi ta Uršič je bil z njimi. Je bil Slovenec!«

»Menda je prav ta Uršič spraševal ljudi, jih zasliševal in tudi on odločal, kam bo človek šel – ali v gorečo hišo ali na kamion za Rižarno ali pa za Dachau.«

»Tam se ni nič znalo. Samo da so jih odpeljali. Ostali so samo še njihovi hudi fašisti in Nemci in ti so šli za ljudmi, ki jih niso dali na kamione, v vas, kamor so jih poslali. Eni so šli na svoj dom, moja mati je šla domov v hišo, in k nji je od sosedov prišla ena punčka od štirih let ... (Nerina). In so prišli ... So požigali, pobijali, so ubili to punčko in mojo mater in so zažgali hišo. To so naredili, kjer so le mogli. Stare so v hišah ubili in zažgali hiše.«

»Zgoreli so v lastnih hišah ...«

»Ja.«

»Devet ljudi je tako umrlo.«

»Ja. Tudi v eni drugi družini so ubili mater in nevesto. Tako grozo so naredili v Gabrovici. Strašno je bilo.«

Tu sem moral ustaviti snemanje, spomini so bili preveč hudi. Potem ko mi je dopolnila še nekaj podrobnosti, pa sva nadaljevala o tem, kako je bilo, ko se je vrnila na svoj dom.

»Prova se je vrnila moja hči in je rekla: 'Hod' te rešit tiste ljudi iz bunkerja, če so še živi.'«

Štiriletna Nerina Krmeč. Vir: fototeka Pokrajinskega arhiva (Koper) in 71-letna Marija Ivančič, mati Angele Barut. Vir: družina Barut

»In so bili živi?«

»Ja. In dva moja brata sta hitro šla, ker bunker je imel zgoraj eno luknjo, če bi prišla velika sila, kot je prišla. Vse je bilo pokrito z robido in nobeden ni mogel sumiti, kaj je v tisti kantini, in so te ljudi pobrali, zvekli ven, bužce.«

»Kako je bilo potem? Ostali ste brez doma. Vse hiše so bile požgane.«

»Vse je zgorelo. Vse smo izgubili. Bili smo nagi in bos.«

»Kako ste se znašli? Kam ste šli?«

»Tisti dan so nas eni ljudje vzeli pod streho, rečemo Četnara pod Črnim Kalom. In nismo vedeli, kako bi prišli bliže domu. Od tam je prišel en človek, je rekel: 'Ma kam boste šli?' Jaz sem rekla: 'Imamo nekaj žlahte dol v Ospu in nas bodo vzeli pod streho. 'In tam, smo rekli Pr' Slavca, so nas vzeli malo časa. Tako je bilo.«

Nekaj od teh, ki so jih odpeljali s kamioni, se jih je vendarle vrnilo, tudi domačinka **Marija Škrk**, ki se je v krajšem pogovoru takole spominjala:

»Se spomnim, da je bila ena lepa nedelja, binkošti so bile in zjutraj ob petih so z vseh strani obkolili vas in kar naenkrat je bila vsa vas polna esesovcev, italijanskih škvadristov in tudi domobrancev. Po mojem so bili tudi domobranci.«

»Po čem sklemate, da so bili domobranci?«

»Zato ker potem, ko so nas na kamione stavili, so nas vprašali, koliko smo stari, in po dokumentih – jaz sem bila stara 15 let, dokumentov nisem imela. Govorili so po njihovo, po ljubljansko, mi je še dodatno pojasnila po snemanju.) Že preden so nas dali na kamione, me je en oficir, ki je govoril slovensko in je bil drugače oblečen kot esesovci, po slovensko spraše-

val. In potem sta se s tistim komandantom esesovcev nekaj po tihem pomenila in potem so še mene kar porinili gor na kamion in so me odpeljali kot vse ostale.«

Peljali so jih v Koroneo. Tam so jih zasliševali, pretepali in tudi mučili, da bi še kaj izvedeli. Njena prijateljica Zora Purger se po enem mučenju ni več vrnila. Nato so večino poslali v taborišča:

»Smo se vrnili 1945. Malo nas je bilo. Vse je bilo požgano. Nisi mogel kam spat, nisi imel kaj jesti in tako.«

Angela Žerjul o zglenelih truplih

Ljudje niso izdali partizanov, raje so šli v smrt. Kje je tiskarna, so vedeli najbrž vsi vaščani, zagotovo pa tudi mala Neva, ki je raje, kot da bi izdala in rešila svojega očeta, rekla: 'Ubijte ga. Jaz nič ne znam!' Pa vse je vedela, saj je stanoval v tej hiši. Tudi njena nona Marija bi se lahko rešila, pa mogoče še malo Nerino, če bi povedala, da so partizanski tiskarji v njihovi hiši, prav na drugi strani zidu bivalne kuhinje, kjer so jo zasliševali, a jih ni izdala.

Izdati je bil najhujši greh, za katerega si šel v deveti krog pekla, svoje zaveznike so izdajali samo Italijani in tisti, ki so »tam gor v Sloveniji« častili njihovo kulturo. Tega ne moreš razumeti, če nisi doživel in preživel italijanskega iredentizma in fašizma. Pa ne samo to: Vsaj za naše stare Ivančiče vem, da so bili skorajda vsi pomorščaki, tudi kapitani ladij. Videli so »ves svet«, njih ni mogel nihče učiti, kakšni so drugi ljudje, kraji, vere. Tudi nono od moje none,

ki je je bil samo beneški galjot, ko so ga ujeli Turki pa turški, in nato avstrijski mornar, je pogosto razlagal domačim duhovnikom, kakšen je svet. V dveh primerih mojih prednikov so zelo dobro spoznali Turke. Turčnov to je bil nono od mojega nonota, je menda iz Turčije pripeljal celo ženo, zato so nam rekli Turčnovi, pa je vseeno prav on bil ustanovitelj enega od prvih bralnih društev po tržaškemu.

Nekateri vaščani so se rešili zgolj slučajno, odšli so delat na oddaljene njive, nekateri so tako zgodaj odgnali živino na pašo. Med temi je bila tudi Angela Žerjul. Ko so se vrnili v vas, so zagledali grozote, kakšnih ta dolina še ni videla.

»Jaz sem wojdla nekje tam na uno stran, kjer so gozdovi, kjer je sin, ki je bil še mičken, pasel krave. Mi smo takrat imeli še eno kravico. Moj oče je tudi imel eno, pa ko je šel mož v partizane, smo ju spravili skupaj, ni bilo smisla, da imamo vsako zase, in tako sta bili kravici skupaj v očetovi štalci. Ko je moj oče nad vasjo videl polno Nemcev, je pritekel domov in mi je zaklical: 'Angelina, so Nemci vse okoli, če moreš, se kam skrij.' In sem wojdla tam, kjer je sin pasel kravici, in sem vzela eno veliko šibo, češ da pasem tudi jaz.

In žalostno je bilo, ko smo gledali vas, kako je vse gorelo. Po vseh hišah. Oni so menda vsepovsod pošpricali kakšnega hudiča in vse naenkrat je zgorelo vse. Ko so Nemci odšli, smo se vrnili domov, šli gor po vasi. Dosti mrtevih je bilo. Tam si videl mrtve, tam si videl mrtve. Jozes, kakšno je bilo.«

»Gledati zoglenele ljudi ...«

»Pri Kovaču ... ondi so sežgali hišo in dve ženski. To sta bili mati in žena tega Kovača. Ondi si videl same koščice. Vse ožgano. Lazar Frinko tudi. On je bil dol nekje v eni hiši in so ga zlekli ven na cesto in ondi je bil ves ožgan, kot čopa od oljke.

Potem ondi spodaj sta bila spet dva starčka, Lekačev in Šancin, oba stara možakarja. So ju vrgli notri in vžgali. Potem enega drugega moža glih tako ... »

Spomin na zoglenela trupla ... na tisto malo trupelce ... preveč hudo je bilo. Ko sem jo vprašal, kako je prišla v Rižarno, taborišče smrti s krematorijem, sem jo tako rekoč sprostil iz oklepa tistih misli.

Po požigu vasi. Vir: Pokrajinski muzej Koper

Bilo je že proti koncu vojne, ko so prišli Nemci ponjo in po Marijo Komesarnovo, to je mamu pokojne deklice Nerine, ki je zgorela v plamenih, in ju najprej odpeljali v Podgorje, tam so ju tri dni izmenično zasliševali, nato pa odvedli v Rižarno, vsako v svojo celico:

»To so bile majhne samice. Mene so dali v prvo, njo pa v zadnjo, da ne bi bili blizu, da se ne bi kaj pogovarjali. Sami. Vsaka zase.«

»In kako velike so bile te celice?«

»So bila vrata. In noter je bila ena deska, na katero si se lahko ulegel. Tista, ki je bila debela, ni mogla stati ravno. Tako so bile ozke. Samo za eno osebo. In ondi sem bila en mesec brez iti ven. A veš, kakšno je bilo?«

»Stalno zaprte notri ...«

»Stalno v tistih celicah. In pole, ko je končal mesec, so nas spustili ven in nas za en mesec in pol dali v tiste skupne. Tam so nam dali kaj delati ... Paštroč¹⁹ so delali iz nas. Na dvorišču so imeli eno veliko mizo, na katero so prinesli kup riža s smetmi vred, kot so jih pometli v kleti, in so nam strili zbirati riž ven. Oni so bili vse okoli nas, so se nam posmehovali in se norca delali, in ko smo ga prebrale, pole enostavno so nam frk povrgli vse po tleh.«

»In ponovno ste morale prebirati ...«

»Smo morale. Ni bilo kaj.«

»Kako ste vedeli, kaj vse se dogaja v Rižarni? Kako ste slišali to, kar se dogaja?«

»Potem ko smo bili vsi skupaj, so nas dali v eno veliko dvorano gor v nadstropje in tam so bila seveda okna in smo bile na oknih in gledale dol. Bilo je prve dneve aprila in smo videle ljudi, ki so jih prevažali v garažo, in tam je bila peč. En velik železen porton in po tleh je bilo vse kamnito. Ponoči si slišal te bužce ljudi, kako so hodili in kako so kričali nanje: 'Los, los, los, los ...' in so morali biti hitro, oni pa so se ozrli gor in so nas videli na

¹⁹ Zrezano, seseklano in zmečkano skupaj.

oknu. Tiste ljudi so potem pahnili notri in proti jutru je prišel paznik gor in rekel, naj se pazimo, če nas bojo še enkrat videli na oknu, bomo šle tudi me tja. Veš, da smo se ustrašile. Nismo šle več na okno. Zunaj na dvorišču je bilo tudi veliko korito, v katerem so napajali konje, in so imeli korajžo, da so nam dali v tem koritu prati ene take deke, polne krvi. Veš, kakšno je bilo. Videti tisto kri od svojih ljudi in jo prati ... In si moral, ni bilo kaj.«

Celice v Rižarni, v katerih je bila tudi Angela Žerjul. Foto: N.

Rolih

»Se je slišalo tudi ljudi, ki so kričali?«

»Ja. 'Mamma mia, mamma mia, ne tu, mamma mia, mamma mia, ne tu! 'Potem ko smo bile gor na tistih oknih in si videl, kaj delajo, vojztes ... Ko so odprli ena vrata in enega pahnili noter in ni prišel več ven.«

»Notri v peč. Živega človeka.«

»Živega človeka in nikoli več ga nisi videl.«

»Ste bili tudi vi kdaj zelo blizu peči?«

»Ja, jaz sem bila eno nadstropje zgoraj in spodi je bilo to dvorišče. Veliko in na koncu je bila peč in kamin.«

»Kdaj in kako ste se rešili iz Rižarne?«

»Jaz sem se rešila tako. Prišel je paznik, in ko me je poklical: 'Kome, kome,'²⁰ sem šla k njemu. Rekel mi je, naj si pobерem cunjе, in me je odpeljal v njihovo kanclerijo. Tam so bili ti višji. Rekli so, naj se usedem ... To je bilo konec aprila.«

»Takrat so se partizani že bližali Trstu.«

»Ja. Samo jih nismo videli.«

»Izpustili so vas kakšen dan pred osvoboditvijo Trsta.«

»Ja. Takrat so nas enega po enega. Niso več kot enega spustili ven. Spremljal me je na porton in odprl. Jaz sem se prav tresla, kaj bo. In me je pahnil ven in zaprl za mano. In spredaj je bilo vse polno ljudi, ki so čakali. Vsak je čakal, da bo videl kakšnega svojega. In so me hoteli prav zadušiti: 'Kaj si videla mojega? Kaj ste videla tistega? Kaj ste videla mojega?' In tisto noč v Ščedni je bilo videti v rižero, tisti kamin, tiste grde stvari, in ko so zapalili kamin.«

»Ste se še kdaj vrnili v Rižarno?«

»Ja. Smo šli enbot pogledat. So moji peljali mene. So bili radovedni. Sem jim pokazala vse, kako je bilo. Sem rekla: 'V tem

²⁰ Pridi, pridi.

bunkerju sem bila jaz. Tu na kraju je bila Marija. 'In vmes so bili drugi, ki jih nisem nanka²¹ poznala.«

»Je bilo hudo obujati spomine?«

»Uh. Strašno, strašno je bilo. In vidiš, pur je pasalo vse.«

»Danes se vam je kdo opravičil? Ste kaj dobili za to?«

»Nikoli nič.«

»Ste dobili kakšno odškodnino?«

»Nič, nič, nič, nikoli nič.«

Koliko so žrtvovali ti naši ljudje? Od 180 prebivalcev Gabrovice je med vojno izgubilo življenje kar 38 ali 21,11 odstotka vaščanov, osem jih je umrlo v Rižarni, bi zapisala suhoparna statistika.

*Marija Krmac – Berta,
mama male Nerine.*

²¹ Niti.

Plošča na stavbi vaškega doma v spomin na požig in prapor vaške organizacije AFŽ (Antifašistične zveze žena), ki ga je sama naredila. Foto: M. I.

Ada Krašovec je imela enajst let

Otroci z vasi so bili takrat veliko bolj dozoreli kot danes. Že pri petih letih so jim starši na primer zaupali v varstvo svojo živino, ki je bila temelj njihove eksistence. A ostali so občutljivi otroci, ki jih je požig in poboj ljudi že najbolj zaznamoval za vse življenje. Ada Krašovec o tem dolga leta sploh ni hotela nič povedati, prehudo je bilo za obujanje spominov, tudi v zrelih letih. O tem je nekaj več

povedala svoji hčeri Rosani šele na stara leta, po prvem izidu te moje knjižice. Nadja je to zapisala in mi poslala, da ta pričevanja zapolnim tudi s pripovedjo njene mame.

»Začelo se je v zgodnjih urah. Zbudila nas je piščal mladenke, ki je bila na straži nad vasjo in je opazila nemško vojsko obkoljevati vas. Če je še kdo bil v postelji, na primer otroci, so jih vojaki zmetali iz hiš. Vse so nas zgrda gnali na kraj vasi Pri pilu. Tam smo bili ves čas, dokler niso preiskali vso vas. Iskali so bunker s tehniko in vse, kar je spadalo v ilegalo./.../

Te dolge, mučne ure so trajale do poldne. Takrat nas je v nemški vojaški uniformi, v lepi slovenščini, nagovoril vojak, rekel je, da nam je dovoljenih dvajset minut, da iz domačih hiš rešimo, kar se da, ker bodo vas zažgali.

Takoj sem pomislila na Moro, našo kravo, ki je bila privedena v štali. Rešila sem jo in jo odgnala na travnik, ki pa je bil preblizu vasi. Kasneje sem jo prepoznala na kamionu skupaj z ostalo živino, ki so jo odpeljali.

Na kamione so naložili moške ločene po različnih starosti, mladenke pa na drugi kamion. Odpeljali so jih v Trst v zapor Koroneo od tam v nemška taborišča, dekleta v Rižarno.

Kaj vse se je dogajalo v tistih težkih urah v Gabrovici je bili grozljivo.

Vse skupaj so nas odvedli proti Črnemu kalu na Katinaro, nas posedli v krog in od časa do časa preštevali. Tisti, ki je še ostal v vasi, so ga vrgli v goreče hiše. Takrat je bila ustreljena sosedova mala Nerina, stara komaj štiri leta.

Vsem nam trepetajočim nad usodo je bil odprt razgled na gorečo vas. Mimo pa so vozili naloženi kamioni z živino in vsem, kar so zasegli. Strogo so nam prepovedali vrnitev v vas. Vsak je strah utišal, kakor je zmožel, ker so postopoma izvedeli težke novice, na primer, da so mater in hčer zaklenili v gorečo hišo. In če se je kdo skrnil, se ni rešil ognja.

Ura je bila že četrta popoldne, ko smo izvedeli, da so Nemci vas zapustili, takrat smo se vrnil domov.

Nepopisno razdejanje, dim, smrad in velika žalost z odkritjem toliko zoglenelih trupel. Mučno je bilo iskanje svojcev, kam so izginili, ker smo vedeli, da kdor se ni pravočasno umaknil, je plačal z življenjem./.../Pod večer so se vaščani zbrali in pregledali, ali je še ostal kak nepogorel kot hiše, kjer smo skupaj prenočili.

Gabrovčani se nismo vdali, saj je bila še dolga pot do osvoboditve.

Takrat sem bila drobno enajstletno dekletce, ki je prestalo velik strah, za domače, ki so bili v hudi nevarnosti. Dolg dan sem preživela ločeno od mojih staršev, skupaj s prijateljicami. Vojne izkušnje so mojo generacijo prisilile, da smo hitro odraščali. Grozote vojne so nas zaznamovale za vedno.

gimni dmit danost.
 Cila dnivina je sadelovska pa M.B.B. V hiši
 um imel bunker kjer je bila nekakša lučnica" od
 Februarja do Maja 44. Potem ko je nekakša
 preseljena pa um imeli v bunkerja poni 2
 Tetis matkojal. Tudi s. s. 44. so Nemci požgali
 ko in po so odšli umi izpod katedre se kralje
 sin moje brise, pisali ~~sedem~~ je bunkerja to
 odramnika Tot. Luko. ta (Matko. ta) Porcu v
 hiši, ~~to~~ bila na mojem posestvu do 4 bunkerjev
 kot katedralna na bunkerjuarje

Izsek življenjepisa Lovrenca Purger iz Gabrovice, v katerem piše o bunkerju v njihovi hiši, kjer je bila nekaj časa bila tudi tehnika Snežnik, in kako so iz bunkerja po požigu Gabrovice rešili Ivana Matka – Imka.

Partizanska učiteljica Zora Purger iz Gabrovice, za katero so se v Rižarni tako kot za še sedmimi drugimi Gabrščami in Gabrci izgubile vse sledi .
 Vir: Spominski dom

Danilo Ivančič je lahko le opazoval

Te grozljive nedelje se dobro spominja tudi Danilo Ivančič – Duško, takrat je bil v griži nad svojo vasjo.

»Vi ste vse to gledali s stene iznad vasi.«

»Izpod stene vasi sva se jaz in moj kolega, ki sva tisto noč prišla iz Brkinov, hotela mimogrede ustaviti v Gabrovici. Namejnena sva bila v notranjost Istre. Podrobnosti se ni videlo. Zagle-dala sva, ko je začela vas z vseh strani goreti, in potem sva čakala, kaj bo. Midva sva se približala cesti proti Ospu in je bil še zadnji kamion in sem slišal v italijanščini: 'Alle quattro dovemo partire!'²² Bili so tudi domobranci, ker so slovensko govorili, so bili tudi drugače oblečeni. Moram pa reči. Po odhodu tistega kamiona so ljudje z vseh strani začeli prihajati v vas, tisti, ki jim je uspelo pobegniti. Takrat smo šli hitro na pogorišča, da bi reševali, kar se rešiti da, predvsem ljudi.«

»No, Gabrovica je bila do tal požgana, devet mrtvih, celo mala Nerina, polni kamioni za Koroneo, Rižarno in Dachau, vendar nobeden iz vasi ni izdal bunkerjev ...«

»Res je. Kljub temu da so našli nekatere osebe, ki bi mor-da znale povedati, kje so bunkerji, saj jih je bilo okrog 50, moram reči, da ni nihče izdal. V bunkerjih je bilo veliko partizanov, akti-vistov, celo par zdravnikov, ki smo jih potem nekatere reševali iz bunkerjev.«

»Torej je vas s svojimi žrtvami rešila ljudi, ki so jih skrivali v bunkerjih.«

²² Ob štirih moramo odriniti.

»Tako je. Vas, vaščani so rešili te ljudi.«

Pomladi leta 1944 ni gorela samo Gabrovica, ampak tudi veliko vasi v Brkinih, kjer se je ob izredno zavednem prebivalstvu, ki je skrbelo za svojo vojsko, lahko zadrževalo veliko partizanskih enot. O izredno zavednih in dobrih ljudeh v Brkinih sem pogosto slišal tudi doma. Tam so vsi živeli za svojo osvobodilno vojsko in tudi ta vojska je živela z njimi. Duško mi je pripovedoval, da so partizani hodili tudi k maši. Njegov bataljon VDV je po ustanovitvi 4. aprila 1944 v Pregarjah šel k maši do zadnjega moža, neglede na to, ali so bili verni ali ne.

Ruševine Gabrovice. Vir: Pokrajinski muzej Koper

Nemci so, tako kot že prej Italijani, dobro vedeli, kaj so uporni Brkini, zato so jih tistega maja 1944 napadli z vso silo in grobstvo. Takrat so goreli Pregarje, Huje, Gabrk,

Podbeže, Zajelšje, Tominje, nekatere, kot npr. Kozjane, že dvakrat. Najbolj okruten požig in pokol prebivalstva pa se je zgodil v bližnji hrvaški obmejni vasi Lipa, kjer so 30. aprila 1944 Globočnikove enote zverinsko pobile 263 prebivalcev. V Istri so Nemci izvedli novo ofenzivo jeseni 1944, padlo je okrog 120 slovenskih, italijanskih in hrvaških partizanov.

Partizanske enote zime niso mogle preživeti v požganih in oropanih vaseh, zato so se umaknile na Dolenjsko. Četa Danila Ivančiča, ki je bila najlepše oblečena, saj je pred tem pri Postojni razorožila večjo skupino Nemcev in tako dobila nove uniforme, je bila povabljena tudi na paradno predstavitev pred delegacijo zahodnih zavezniških sil, ki se je takrat mudila v Črnomlju. Pokazali so jim, da so redna in urejena vojska, ne pa samo neki uporniki iz gozdov.

»Po paradi smo se vrnil v Podturn, kjer smo se ustavili že, preden smo iz Brkinov šli v Črnomelj. Na viljo božično smo se prerazporedili po hišah, ljudje pa so nas izredno lepo sprejeli, prav ponosni smo bili, da smo Primorci. Vendar potem smo šli v Hinje. V noči na 1. januar smo se nastanili po hišah. Ljudje so se obnašali zelo hladno do nas. Pozneje smo tudi izvedeli razlog – skoraj vsi njihovi so bili pri domobrancih.

Na četrty dan je bilo snega do pasu, proti jutru nas je patrulja opozorila, da se približuje sovražnik, ki nas je obkolil. Tri naše čete so se hitro usmerile proti pokopališču, naša prva četa pa je šla proti glavni cesti, in iz smeri Kočevja smo opazili kolono v belih oblekah. Takrat smo stekli čez cesto, kjer pa je bila čistina, smo se poglobili in frontalno udarili po njih. Takrat se je začela borba, ki je trajala cel dan.«

»Kdo so bili ljudje v belem?«

»Ja, vodstvo naj bi bilo nemško, ampak v večini so bili beli domobranci. To je bil spopad Primorcev in domobrancev in naš bataljon je tistega dne zgubil deset mladih fantov, devet Primorcev in enega iz Zagorja.«

»To se je dogajalo že leta 1945, vedelo se je, da gre vojna h kraju, tu so bile že delegacije zaveznikov, ni bila potrebna ta bitka ...«

»Ne, res ne, takrat je bil že izdan odlok o pomilostitvi, veliko domobrancev se je že predalo in se priključilo v vrste partizanov, pa kljub temu so ti vztrajali z istimi željami in hotenji kot takrat, ko so stopili v te vrste.«

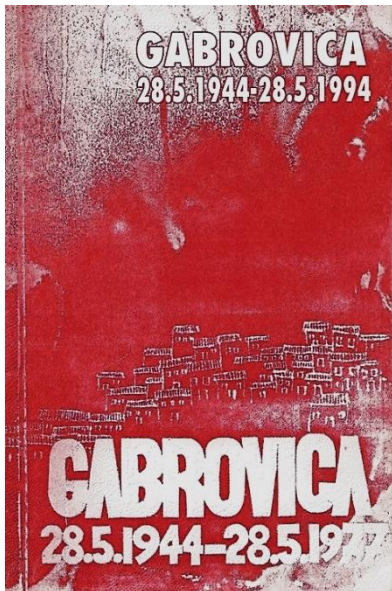
Seveda me je zanimalo tudi, kdo jih je izdal. Na to vprašanje mi je odgovoril Danilov tovariš Dušan Štok, ki je bil sogovornik v tem pogovoru. Dejal je, da je težko reči, kdo, mogoče katera od žensk, ki so šle v mesto, ali pa tamkajšnji duhovnik, za katerega so kasneje ugotovili, da je imel na zvoniku radijsko primopredajno postajo. Lahko da so bili kar dvakrat izdani.

Bunker, v katerem je bila tiskarna Žena. Kar je po požigu ostalo celo, so po vojni obnovili kot spomenik ter odstranili ruševine stavbe in hleva, ki so z dveh strani skrivale bunker. Foto M. I.

To se ni zgodilo samo njihovi enoti, ampak tudi drugim, ki so odšle na Dolenjsko. O tem mi je nekaj pripovedoval tudi moj oče, ki je bil prav tako tam in se je prvič srečal z drugo platjo slovenskega naroda, a o tem ni rad govoril. Po besedah Danila Ivančiča pa tudi po nekaterih drugih podatkih je bilo tam okrog tisoč borcev iz slovenske Istre, več kot dvesto pa jih je izgubilo življenje v bojih pri Ribnici, Hinjah, Velikih Laščah, Trebnjem, Strugah, Žužemberku, Kočevju, v Suhi krajini, pri Črnomlju in Novem mestu. Veliko jih je padlo tudi iz naše doline, več kot

pri osvobajanju domačih krajev.

*Platnica knjižice
Gabrovica v boju za svobodo.*

Glavni razlog za to so bila izdajstva, grda, prav zahrbtna. Najbolj pogosto so izdajali duhovniki. Oddajnike in

mitraljeze so imeli celo v zvonikih. Moj oče tega ni mogel nikoli razumeti. Danilo Ivančič mi je tudi pripovedoval, kako so jih zavedla dekleta iz Hinj, da so jih pustili iti iz vasi, misleč, da jih tako lepe in prijetne deklice zagotovo ne gredo v sosednjo vas prijavit Nemcem. Pa so šle.

V Gabrovici ni bilo izdajalcev

Nekateri iz Gabrovice menijo, da je bila Gabrovica požgana zaradi nekega izdajalca, pri tem pa mi ni nihče vedel povedati, kdo bi to bil. O tem piše v knjigi *Gabrovica v boju za svobodo* tudi znani vosovec Danilo Petrinja, ki je dlje časa imel svojo postojanko v Jamci nad Gabrovico. On pravi, da je bil izdajalec skrit v avtomobilu in usmerjal fašiste.

Tako piše:

»Po veliki nemški požigalni ofenzivi v Slovenski Istri 1. in 2. oktobra 1943, ko je nemški okupator zamenjal 25-letnega italijanskega fašističnega okupatorja, je v sredini oktobra 1943 vodstvo bataljona VOS za okrožje Brkini - Slovenska Istra iz svojega sestava v Slovensko Istro poslalo skupino prekaljenih borcev VOS, ki jo je vodil Albert Gruden - Blisk, narodni heroj. V skupini so bili poleg Bliska še Olga Smiljanič - Albinca, Marjan Furlan - Tota, Alojz Renner - Maček, Drago Benčič, Jože Filipič - Jurko, Pavle Andrijašič - Izidor, Jože Pečar in Gabrijel Polak. Skupina je prišla je v Gabrovico. Z organizatorjem samostojnega okrožja za področje Slovenske Istre je bila ustanovljena tudi Okrožna komisija VOS za Slovensko Istro s skupino varnostnikov in obveščevalnim oddelkom.

5. novembra 1943 so borci VOS v hiši Valerija Baruta v Gabrovici zaprisegli. Po slovesni zaprisegi je nastopil pevski zbor udarne čete Istrskega odreda, imenovane Stojanova četa. Kmalu po ustanovitvi se je VOS za Slovensko Istro povečal v četo.

Spominska plošča Varnostno-obveščevalni službi Osvobodilne fronte. Foto: M. I.

Varnostniki so imeli svoja prebivališča v bunkerjih pod skalo nad vasjo Gabrovica, pod cerkvijo v Tresi in pod vasjo Gabrovica proti Tinjanu, v lepem in toplem vremenu pa v hosti nad vasjo in pod vasjo. Sedež okrožne komisije VOS za Slovensko Istro, sedež načelnika VOS in šefa obveščevalnega oddelka, pisarna in arhiv, vse to je bilo v posebej izdelanem bunkerju pri Lojzu Ivančiču v Gabrovici št. 54. Bunker je bil zgrajen v največji tajnosti, stal je med vod-

njakom in hlevom. Vhod v bunker je bil iz stanovanjske hiše v hlev skozi poseben vhod pod jaslami. Nad bunkerjem je bilo okrog 80 cm zemlje, na kateri so Ivančičevi gnojili povrtnino. Zračnik je bil v vodnjaku. Za vhod v bunker je vedelo zelo malo tovarišev. Bunker so gradili pok. Luka, Žitomir, Lojze Ivančič, Valerij Barut, Maček, Jurko in Gabriel. Ta bunker je služil OK VOS od ustanovitve do reorganizacije VOS aprila 1944, nato obveščevalnemu oddelku Okrožne izpostave oddelka za zaščito naroda do požiga vasi Gabrovica in domačije Ivančičevih. Čeprav je izdajalec, skrit v policijskem fašističnem avtomobilu, usmerjal fašiste k bunkerjem in tudi k bunkerju OK VOS in so fašisti iskali bunker v hiši in okoli nje ter nad bunkerjem celo kopali, ga niso našli. Izdajalec je vedel, da je bunker v hiši, tako kakor je vedelo veliko ljudi, da se v hiši Ivančičevih zadržuje vodstvo OK VOS in obveščevalne službe.«

V črnem avtomobilu ob kamionu, na katerega so naglali ljudi, je veliko ljudi res videlo to osebo, prekrito z odejo.

O tem izdajalcu v avtomobilu pa sem poslušal tudi pogovor med mojim očetom in nonotom. Pogovarjala sta se namreč o nekem očetovem prijatelju in soborcu, ki ga po dogodkih v Gabrovici ni bilo več videti. Moj nono je namreč pripovedoval mojemu očetu, da ga je zadnjič videl tistega dne, ko so napadli in požgali Gabrovico, in to na kamionu, ki je peljal proti Gabrovici. Naša hiša stoji namreč prav ob cesti med Ospom in Gabrovico, cestni ovinek pa je bil takrat, ko še niso razbili stene imenovane Zbelce, prav ozek. Kamion je tu moral upočasniti in nono je na njegovem kesonu, privezanega za ograjo, prepoznal očetovega prijatelja, krvavega po telesu, zlasti hrbtu in delno pokritega z odejo, ki se je med vožnjo nekoliko razkrila, notri v kabini

pa je videl domobranskega oficirja in zloglasnega Mongolca.

To je bil torej tisti, ki ga imajo za izdajalca. Vlada Bidovec – Morana mi je pripovedovala, da je ta kamion vozil njen kolega s pravne fakultete v Ljubljani Bajc, sicer Mariborčan, ki je postal zagrizen domobranski oficir, eden od tistih 2.000, ki so jih Nemci pripeljali v Trst, da bi jim počasi pomagali poloviti vse uporne in s komunizmom okužene rojake ter jih upepeliti v Rižarni. V Rižarni so jim seveda pomagali tudi Italijani, ki so bili predvsem pazniki, Ukrajinci, ki so bili zadolženi za ubijanje, in razni drugi kolaboranti, ki jih je nemški esesovski general Odilo Globočnik pripeljal s sabo z vzhodne fronte in iz uničevalnega taborišča Treblinka. Tudi ogromno Poljakov, a te so kasneje poslali v okolico Pordenona, saj so preveč vsevprek posiljevali ženske, ne samo po slovenskih vaseh, ampak tudi Trstu. Ljudje pa so si najbolj zapomnili tistega Rusa, ki so mu rekli Mongolc. Ta je vihtel tisti zloglasni kij pred vrati krematorija, občasno pa tudi skupaj z domobranci šel na teren, sploh pa ob takih akcijah, kot je bila ta v Gabrovici.

Po nekaterih pripovedih lahko zatrdim, da je takrat v Gabrovico prišel tudi sam Collotti, to je najbolj krvoločni vodja posebne politične sekcije posebnega policijskega inšpektorata v Trstu, ki ga je vodil Giuseppe Gueli, eden bolj zaslužnih pri »osvobajanju« Mussolinija iz zapora Gran Sasso. Collotti se je kot šef in *dottore* vozil v črnem avtu, in tisti avto, v katerem so ljudje videli nesrečnika, pokritega z odejo, je bil Collotijev. Pravijo, da je lahko on še iz mrtvega vse izvlekel, a očitno od tega »izdajalca« ni izvedel ničesar. Ker pač ni bil izdajalec.

Sam si takrat nisem zapomnil imena tega očetovega prijatelja in soborca, slišal pa sem, da so ga neke ujeti in mučili. Bil je borec Tržaškega bataljona ali Istrskega odreda in ni bil doma iz Gabrovice, ampak iz ene bolj oddaljene vasi, tako da Gabrovice ni poznal. Kamion sta torej vozila dva znana krvoločneža, ki sta rezala trakove kože (tudi z nesrečnega očeta kurirke iz Prebenega). Vlada Bidovec – Morana mi je povedala, da je domobranec Bajc iskal tudi njo, in to zato, da ji osebno izreže iz kože na hrbtu srp in kladivo. To ji je povedal, ko so jo ujeti Nemci in je bila »na varnem« v njihovem zaporu, a so potem Petrinja in njegova skupina partizanov, med njimi tudi Danilo Ivančič, neko noč na Škofijah ujeti skupino nemških oficirjev, ki so se zabavali s prostitutkami, in jih zamenjali za Bidovčevo in nekatere druge pomembne aktiviste OF, ki so jih zajeli Nemci.. Več o tem pa v pripovedi Vlade Bidovec – Morane v moji knjigi Lebič.)

Danilo Petrinja v nadaljevanju tega prispevka v knjižici *Gabrovica v boju za svobodo* tudi sam ugotavlja, da so nekateri, ki so bili hudo mučeni, resda priznali sodelovanje v OF in izdali sotovariše, vendar se v Gabrovici to ni zgodilo. Vsekakor lahko s tedanjega zornega kota uporabimo izraz izdajalec, vendar z današnjega nikakor jim ne smemo reči izdajalci, ampak samo mučeniki. Še več: heroji, ker če bi tisti človek res kaj izdal, potem bi zagotovo našli tiskarno ali vsaj tisti bunker v steni, kamor je marsikdo nosil mlet pšenico ali koruzo še pred vojno, v katerem se je skrival tudi Petrinja.

Tudi v vasi ni bilo nobenega izdajalca, niti enega, bili so samo herojski mučeniki, ki so raje šli v smrt, kot pa da bi povedali, kaj je za sosednjim zidom ali kdo je v votlini nad vasjo.

Spominska plošča pokrajinski komandi VOS-a na vaškem domu v Gabrovici. Foto: M. Ivančič

Angela Barut in gabrska zadruga

Angelo Barut, eno od najstarejših vaščank Gabrovice, sem pred leti v radijskem intervjuju spraševal, kako je doživela konec vojne. Takrat je bila presrečna:

»Res smo zmagali, dobili smo svobodo narodov ... in ljudje so se rešili bunkerjev. Stanko in Marjanca sta se kmalu poročila in seveda sta nas prišla pozdravit. Sta rekla: 'Prvi otrok, ki ga bova imela, bo dobil ime po vaši hčerki Nevi. 'In res se je to zgodilo.«

»Začelo se je novo življenje. V Gabrovici ste naredili svojo zadrugo po ruskem zgledu in postali ste, kot so prej rekli Italijani, Mala Rusija.«

»Ja. Vse smo zložili skupaj, zemljo, kar je bilo živine itd. Da bo lažje, ne.«

"Dobili ste tudi prvi kamion v teh krajih. Menda vam ga je podaril sam Tito.«

»Ja, Tito. To je bila največja stvar v vsej okolici. Vsa okolica je slišala, kaj smo v Gabrovici dobili.«

»Ta zadruga pa se ni obnesla ...«

»Veste, zakaj? Zato, ker eni so bili pripravljeni delati več, drugi manj, in ni moglo iti skupaj.«

»Potem ste sezidali novo vas, to je sedaj Nova Gabrovica.«

»Ja, seveda. Lepo je bilo. Vsi so bili zadovoljni, da bodo imeli svojo streho, hišo.«

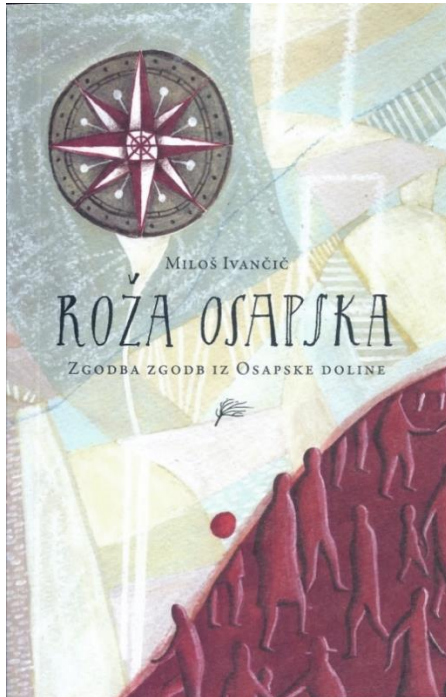
»Hiše niso imele svojih kleti in hlevov, ampak ste sezidali skupne, združni hlev, združno klet ...«

»Je bila klet za prašiče, je bila klet za živino – štala. To je vse bilo prav narejeno.«

No, ne ravno najbolj prav, sicer zadruga ne bi povzročila toliko hude krvi in nato še propadla. Nove stavbe so bile res lepe, praktične in lepo urejene, a ideja ni bila za te ljudi, celo v daljni Rusiji se ni obnesla, kako bi se tu, nekaj kilometrov od meje, za katero so krmili prašiče z ameriški-
mi testeninami.. Tudi tam so namreč ljudje raje imeli svojo domačo italijansko pašto,²³ zato so ameriško dajali živini.)

²³ Testenine.

V Gabrovici pa je bila Jugoslavija, od tiste ameriške pašte in tudi tržaškega *placa* so jih ločevali dve meji in veliko vojakov

*Naslovnica knjige
Roža osapska.*

Pa ne samo to, v Gabrovici niso imeli samo zadruge po zgledu ruskih *sovhozov*, ampak tudi nekaj ljudi, ki so se obnašali tako kot njihovi *aparatchiki*. Prav ti so naredili marsikaj neumnega pa tudi grdega. Tega se seveda ne da označiti samo z eno besedo ali stavkom - o tej dolini, Istri in vsej Primorski je treba povedati veliko več kot sem tu napisal, pa še ni dovolj.

Takratno dogajanje in celo ljudi in njihova dejanja ocenjujemo z današnjega zornega kota, vendar da bi res razumeli vse to, kar se je dogajalo med vojno in zlasti po

njej, bi morali sami doživeti tako fašizem kot drugo svetovno vojno.

Angelina se je odločila, da bo sama poskrbela za boljše življenje in se je izselila iz svoje Gabrovice, a ne na ono stran, ampak na Škofije, ki so bile bliže mestu, Kopru. Svojo srečo pa je kar sama preizkusila na več kot sto kilometrov oddaljeni ljubljanski tržnici, in to predvsem s sadjem, ki je raslo v njeni dolini. Češnje so dobro obrodile, njim se vojna ni poznala. Nabrala je prav prve in jih nesla prodat »tam gor v Jugoslavijo«. Tako so rekli že prej za časa Italije in tako je ostalo tudi sedaj, čeprav so bili sami v Jugoslaviji. Po črešnjah je poizkusila še z *rmlinami*,²⁴ nato *frmtinkami*,²⁵ že konec poletja pa z goštanim²⁶ grozdem. Takrat je v dolini raslo še veliko starih sort sadja: hruške *petrovke*, *mčktelce* in *mčktoni*, *jerebice*, *marine* in še druge, od jabolk so bila najbolj znana *iovančna*, *ziska*, *ta rjava* in *medenke*, od fig pa *belice*, *črnice*, *fažane*, *cikorine* in še kakšne. Od grozdja sta tu najbolj uspevala malvazija in refošk, malvaziji pa se je za vino lahko dodajalo še nekaj muškata, refošku pa *maločrn*, ki se ga je tudi dobro prodajalo. Seveda tega sadja ni tako kot nekoč na glavi nesla do Trsta, ampak samo do Četnare, pa še to je povečini na ramenih znosil njen mož. Ona je tam ustavila kakšen kamion in ti so jo peljali do ljubljanske tržnice. Zgodnje sadje so imeli radi tudi šoferji. Kmalu pa je njen posel prevzela hči Neva, ki se je po postavitvi mejnih prehodov preselila na Škofije. Ona je bila še bolj korajžna, naredila je izpit, si kupila rabljenega opel karavana in kar sama začela voziti v Ljubljano. Zelo težko, a počasi je Ljub-

²⁴ Marelice.

²⁵ Domača sorta hrušk.

²⁶ Zgodnje, tudi avgustovsko.

ljančane, vsaj nekatere, navadila tudi na radič. Štirideset let je bila skoraj vsak dan na cesti in postala je pravi simbol emancipirane ženske za volanom.

Na stara leta se je na Škofije preselila tudi sama, zanjo pa je prav z veliko ljubezni in, kot sem začutil, tudi s ponosom še dolgo skrbela vnukinja Tanja. Več let po snemanju tega pogovora smo ji čestitali celo za stoti rojstni dan, pa še za stoprvega in stodrugega ...

Angela Barut ob stotem rojstnem dnevu ob ljubeči in skrbni vnukinji Tanji. Foto: M. I.

ZA KONEC

Nono Štefan mi je nekoč prav v strahu rekel, da ima vsaka generacija svojo vojno ... v strahu, kakšna bo moja. Veliko je izkusil. Najprej imel svojo prvo, nato je z mojim očetom doživljal drugo in vsi skupaj z mano vred smo še tretjo, to je hladno vojno med vzhodom in zahodom. Nato sva z očetom doživela še slovensko osamosvojitveno, za katero je kazalo, da bo samo piš vetra, a se je na jugu razbesnela v pravo črno neurje. In takrat, ko so nekateri naši veliki umi govorili, da je sedaj konec naše "državljske vojne" med Slovenci, so jo ta drugi šele začeli – še bolj hladno, kot je bila tista prej. Od takega mraza ne popokajo oljke, ampak pamet ljudi.

Kako ne bi po vsem tem, kar se našemu narodu dogaja že od prve svetovne vojne dalje. Vetrovi v naši dolini se še vedno vrtijo in mešajo, a kljub temu niso zabrisali posledic vojn, meja in vseh mogočih delitev, ki jih sprožajo tisti, ki imajo raje sebe kot domači kraj ali domovino, pa tudi ali zlasti tisti, ki so jim besede, kot so narod, vera, svoboda in demokracija, samo sredstvo za doseganje lastnih interesov.

Cela ta dolina, to- in onstran meje, je danes brez šole, domača kultura počasi usiha, najhuje pa je, da so ljudje povsem odvisni od tistih v mestih, kljub izredni zemlji se sami ne morejo več niti prehraniti, od nekdanjih tisoč glav govedu tu danes ni več nobene, samo za zabavo nekaj konjev, oslov in koz, pa še te ne morejo pojesti, kar se zarase. Slišal sem, da nekateri celo radič kupujejo v trgovini.

Ljudje nimajo več plugov in kosilnic, ampak mulčarje, da vse, kar zraste na nekdanjih poljih in pašnikih, uniči-

jo, a še največje mulčarje imajo politiki - tem jih kapital kar podari. Ko zapiha zahodnik, tudi osvežujoči maestral, prinaša strupe iz žaveljske Aquilinie in škedenjske železarne ko zapiha burja, prinaša smrad z avtoceste, jugo prav tako, pa še umazan afriški dež zraven, zahodnik spusti črn prah iz koprške Luke. Kmalu bo vzhodno in južno pobočje doline preluknjaj novi hitri železniški tir, tako da bosta sedaj s tistim starim tirom po Rižanski dolini dve železniški progi. Ne razumem teh velikih strokovnjakov, zakaj so ga zarisali prav po tej dolini, zakaj ne po Rižanski, kjer so že prvi tir, stara magistralna cesta in nova avtocesta. To, da imamo Slovenci samo tri dolinice, po katerih maestral prinaša morski zrak, zanje in za predstavnike slovenskega naroda očitno ni pomembno.

Kaj bo z vodo v jamskem sistemu Osapske reke, Rižane in Glinščice, pa tudi s tisto, ki jo narava sama črpa na vrh Tinjana, v stari Koper in Žusterno? Odkar so naredili avtocesto, voda v vodnjaku na dvorišču naše hiše smrdi, iz reke pa so izginili raki in jegulje. O tem mi ljudje niso govorili, saj sem jih snemal pred več desetletji, ko tega še niso občutili. Tudi ne o rumenenju, rjavenju in sušenju listov nekaterih rastlin pa celo velikih dreves. Pravijo, da so to posledice novih rastlinskih bolezni, ne pa strupov, ki jih prinašajo vetrovi iz najbolj umazane industrije v Italiji, ki jo najmanj moti, da je prav tu ob naši meji.

A tu v tej naši dolini ne piha samo en veter, samo z ene stani. Tu pihajo iz vseh in to si lahko preberete v knjigi Roža osapska. Gre za rožo vetrov. V Kopru ni nič boljše. Za enim zapiha drugi, z druge strani. Sedaj so zelo močni tisti s severa, ki nam prinašajo mraz in žled, vendar kaže na to, da se bodo okrepili tisti z juga, ki prinašajo iz Afrike celo pesek, ampak tisti stalni, ki prinašajo ciklon za ciklonom, so

vsaj tu na severni polobli vedno bili zahodni. Če pa bi radi vedeli, ali bo vendarle zapihala burja, sklenite dlani, kot da bi molili, in jih podrgnite drugo ob drugo ... Če zašumijo, bo kmalu zapihala burja.

Da, burja bo!

Nekdanji zadružni dom z vinsko kletjo, kjer je danes le še spominska soba, na prizorišču pa so vsako leto zelo obiskane spominske prireditve. Foto: M. I.

GOVOR TONETA PAVČKA NA PROSLAVI V GABROVICI LETA 2011

»Spoštovani gostje, dragi prijatelji, vrli Istrani, ponosni Primorci!

Zaradi vseh vas je danes zame velik dan. Potem ko uživam gostoljubje istrske zemlje že skoroda pol stoletja, me je doletela posebna čast: govorim vam lahko ob vašem prazniku na vaši proslavi obletnice medvojne grozote v Gabrovici. V tem znamenju sem dolžan vam in zgodovinski resnici naj poprej hvalo in zahvalo. Nikoli mi ne bi prišlo na misel bodisi na rodnem Dolenjskem ali kjerkoli drugje v Sloveniji, da bi začel govor z odo, s slavospevom, z diti-rambom hvalnice. Tu, na Primorskem je to možno in potrebno. Ta hvalnica pa je taka:

Nikjer ni bila narodna zavest vseskozi tako veličastno visoka, kot tu na Primorskem.

Nikjer ni bilo uporništvo zoper fašizem in njegovo nasilje tako močno in neustrašno, kot tu na Primorskem.

Nikjer niso ljudje kot punčico svojega očesa varovali svoj jezik, na skrivaj brali knjige v svojem jeziku, se zbirali v pevske zборе in gledališke skupine ne zaradi posluha ali talenta ampak iz narodne zavesti, tako kot tu na Primorskem.

Nikjer niso tujci tako zgodaj, že leta 1920 začeli z italijanizacijo, s požigi, in potem s poboji, streljanjem, s prepovedjo slovenščine v šolah, prepovedjo slovenskih društev in slovenskega tiska kakor tu na Primorskem, in nikjer se niso ljudje enako zgodaj dvignili v upor kakor tu na Primorskem.

Zato lahko s pesniško podobo, izposojeno pri Kosovelu, rečem:

Nikjer niso bori v nemi grozi trepetali tako kot na Primorskem, a tudi nikjer niso tako ponosno stali in obstali visoki in neustrašni kakor tu na Primorskem.

Nikjer nima kakšna morska država tako malo morja, kot ga ima Slovenija, vendar je gospodarsko, politično in duhovno za nas to morje stokrat in tisočkrat večje. Tako je tudi s pomenom Primorske za narodno identiteto, za jezik, za domoljubje. Ta pomen je neskončno večji od razsežnosti pokrajine in od števila njenih prebivalcev.

Nikjer na Slovenskem ni nobena pokrajina zdržala tako dolgo pod tujim jarmom in vseskozi verjela v svobodo in osamosvojitvev kakor Primorska. Imela je tigrovice in štiri bazoviške junake, imela je Gregorčičevo, Gradnikovo, Rabsko brigado, dve Prekomorski brigadi in mnogo bojnikov z zmagovitim geslom Smrt fašizmu!

Bili so Bevki in Čedermaci, bili so Vojki in Darki, bili so Tomažiči in Sardoči, bili Lokarji in Šorliji in bili sta Istra in Primorska, vse od severa do juga, od vesti do zavesti, od uma pa do srca.

Zato nikjer ne zveni nobena pesem na Slovenskem tako mogočno in zmagovito kakor tukajšnja pesem Vstani, Primorska!

Še in še se poje ta pesem. Njen zanosni zven zmago-slavja zveni tako v središču kot na obrobjih Slovenije in kliče k čuječnosti in k ne zbledelim vrednotam. Saj vrednote niso vse izničene, nekatere, prav te tukaj rojene, ostajajo od včeraj za danes in bodo svetle tudi jutri.

V tem, resnično težkem času, ko kmalu Slovenec ne bo več Slovincu Slovenec, sta primorska upornost in narodni ponos zgled in upanje za prihodnost. Res je, kar pravijo: čas je tak, kakršni smo ljudje. Vendar tak mrk vrednot in tak razdor med nami si slovenski človek, ki je komaj prišel k svojemu in na svoje, in si slovenski narod, ta lešnik v peharju orehov narodov sveta, ne zaslužita. Čas, zaznamovan že z lakoto lačnih, a še bolj z lakomnostjo sitih, s hlepenjem po balah blaga in ne bo blagrih duhaje trd in grd. Da še ljudi nam ni takih, kot ste vi, dragi moji, pa usmili bog se nas, bi rekel s pesnikom, davno mrtvim in še zmeraj večno živim. Drugi pesnik iz iste družine slovenske Modeme pa je tudi za naš čas nekoč zapel: Da mi je za blestečo zarjo pogledati in nekaj ljubega, lepega ti povedati, o domovina, v teh težkih dneh!

Tako poje Oton Župančič. Meni je lažje. Samo na vas pomislim, na vašo srčnost, upornost, na vaše domoljubje, pa mi ni treba gledati za blestečimi zarjami, da bi našel stavek poguma za današnje, kar težke dni. Vi boste rekli: Kdaj pa nam na tej naši ljubi zemljini bilo težko, vendar, kadar je zares težko, takrat se človek moža izkaže, a tudi žena, kot vsi vemo se izkaže; nemalokrat je bila tako v vojni kot je še vedno, trdnejša, odločnejša in bolj možata od moža. Končno se je celo prav tu v Gabrovici ilegalna tiskarna med vojno imenovala žena. Torej, ta vsestranska možatost je vaš zgled, vaše sporočilo, vaš že mnogokrat izpričani nauk za danes, vaša pesem za današnjo rabo. Kajti:

Ko nekdo pride preko muk, preko vseh postaj križevega pota do poveličanja in stopi po trpljenju na goro vstajenja, takrat začuti človek pravo radost za življenje in v sebi ubranost za večnost. Tak je vstal in obstal primorski

človek po zmagi nad fašizmom. In tak, velik, uporen, možat, zvest sebi in svojemu narodu ostaja tudi danes.

Bilo je hudo, a bilo je častno. Ne manj častno pa je prav tako v današnjem hudem času zgraditi sebe. vgraditi svojo stavbo duha, svojo hišo zaveze in potem mimo, z gotovostjo in s ponosom reči moji hiši luč gori. Ta vaša luč je naše upanje za jutri. Naj bo to tudi naša skupna pot od danes v jutri, iz večerov v jutra, od senčnega k svetlemu, s tal navzgor, kvišku, od krize do darov bogate mize!

Smo v Gabrovici. V Novi Gabrovici. Stara, višje tu gori in bolj v zavetrju, je bila 28. maja 1944 požgana. V njej je bilo trdo življenje, vendar tudi trdna zavest istrskega človeka, Slovenca. Bogastvo revnih je bilo delo, čast, zvestoba rodu. Tako je bila ta dolina osapska ena sama uporna partizanska posadka. Bila je prestolnica narodnoosvobodilne borbe v Istri. Bila središčna točka, od koder so sevali in segali plameni upora tja doli do Trsta, tja gori do Snežnika, pa še tja doli do zmeraj upornih Marežganov in še naprej. Ljudje v Gabrovici so bili v gori hrast, na polju cvet, kot bi rekel Župančič, med njimi je gorel plamen upora že domala od leta 1920, ko je zagorel slovenski Narodni dom v Trstu, in ta plamen ni nikoli ugasnil. Butnil je kvišku tudi po groznem majniku leta 1944. Tedaj je Gabrovica postala in ostala sveti posvečeni kraj naše domovine. So še kraji na naši slovenski zemlji, ki so posvečeni za zmeraj. Posvetila jih je kri upornikov in mučenikov. Tako kot je tak kraj Bazovica, kot je taka Osankarica, je taka, posvečena, tudi Gabrovica.

V Bazovici so pod streli padli štirje bazoviški junaki, v Osankarici je padel Pohorski bataljon, tukaj v Gabrovici, ki je štela 180 ljudi, jih je bilo 98 na partizanski strani. Svoje

življenje je dalo za svobodo 38 Gabrovčanov, usodnega 28. maja 1944 pa so tu pobili ali zažgali 9 ljudi; pet jih je kmalu nato končalo v zloglasni Rižarni. Med ustreljenimi in zažganimi je bila tudi štiriletna deklica Nerina.

Bilo je dete štirih let.
Bila je deklica pomladni cvet.
Bila je sonček za ta svet.
Čemu je morala umret?«

Skupni grob žrtev požiga Gabrovice. Foto. M. I.

Postojmo za hip in pomolčimo za Nerino, sinjeoko bodočnico, ki ji je bila bodočnost nasilno odvzeta. In se vprašajmo: Kdo je mogel po tem zlu morilcev in požigalcev

ostati neprizadet in nebojevit? V Gabrovici nihče. V Slovenski Istri nihče. Na Primorskem nihče.

Mogoče je čez desetletja pozabiti bitke, pobite partizane in sovražnike, mogoče je prerasti strmine zla in se povzpeti na goro odpuščanja, vendar krvi nedolžnih otrok nič ne izbriše, predsmrtni strah v njihovih očeh ne more biti nikoli pozabljen. Mrtve oči otroka; Nerine, nas gledajo, ne obtožujejo, a milo sprašujejo: Je zdaj pri vas spet maj, kot je bil nekoč, tistega mojega zadnjega dne? Je mir pri vas? Sta zdaj pri vas veselje in sreča? Kdo zna tem očem odgovoriti? Jaz, siromak, ne znam in ne morem. Lahko pa rečem: 66 let je minilo od požiga te vasi in od umora Nerine. Spomin še živi, pod pepelom pozabe še peče bolečina. Naša zgodovinska resnica, pa najsi jo tudi zanikujejo, je izpisana v skalah Kraškega roba, v boških in vinjah, a tudi v ljudeh, potomcih nekdanjih borcev in trpinov. Z njimi smo danes tudi vsi tukaj zbrani. Naša srca so kakor njihova srca na strani zgodovine, njene resnice in njene veličine. Srce Istre bije za svojo deželo, utrip Primorske poje o zvestobo svoji pokrajini. Nikoli ni bilo ničesar prodano od te zemlje za ljulko Judeževih srebrnikov. Prepričan sem, da bo tako tudi v prihodnje, ker sicer slovenska Istra ne bo več Istra in Primorska ne bo več Primorska. To pa se prihodnjih tisoč let ne more zgoditi. Hvala vam tudi za to visoko in obetajoče poroštvo!«

Dela pri obnovi spomenika Partizanska tiskara Žena in urejanje okolice za nov prireditveni prostor v Stari Gabrovici. (Foto M.I.)

Na novo urejene prireditveni prostor pred bunkerjem tiskarne čaka na udeležence proslave 28. 5. 2023. (Foto: M.I.)

ŽRTVOVALI SO ŽIVLJENJE ZA NAŠO SVOBODO

Gabrovica je v času druge svetovne vojne štela okrog 180 prebivalcev. Od teh se jih je 98 vključilo bodisi v narodnoosvobodilni boj na domačih tleh, med prekomorce, mnogi so trpeli v fašističnih ječah in v nemških koncentracijskih taboriščih. To pomeni, da so ostali zunaj tega števila le otroci in ljudje v visoki starosti. Za osvoboditev je žrtvovalo svoje življenje 38 oseb, kar nedvomno predstavlja velik delež naroda v boju za zmago nad okupatorjem in njegovimi pomagači.

Seznam žrtev iz Gabrovice

Prva žrtev fašizma

1. ANDREJ ŽERJUL,

Gabrovica, rojen 1878, kmet, ubit na osapskih barikadah 16. 5. 1921.

Padli borci in aktivisti v NOB

2. EMIL (ANTON) CAH,

Gabrovica, rojen 18. 4. 1902, aktivist OF, ranjen 30. 9. 1943, ubit 2. 10. 1943 v Dekanih.

3. ANGEL (JAKOB) CAH,

Gabrovica, rojen 26. 9. 1925, kmet, pripadal Varnostni obveščevalni službi, ustreljen 7. 9.1944 v Dekanih.

4. ZORKO (JAKOB) CAH,

Gabrovica, rojen 2. 3. 1922, kmet, kurir tehnike Snežnik, padel 7. 9. 1944 v Dekanih.

5. FRANC (ANDREJ) IVANČIČ,

Gabrovica, rojen 7. 9. 1906, kmet, aktivist okrožnega odbora OF za Južno Primorsko, padel 16. 12. 1944 v Šmihelu pri Hruševici.

6. IVAN (ANDREJ) IVANČIČ,

Gabrovica, rojen 15. 5. 1915, kmet, pripadal 1. slovenski istrski brigadi, padel 11. 11. 1943 na Tatrah v Brkinih.

7. JOŽEF (JOŽEF) IVANČIČ,

Gabrovica, rojen 28. 2. 1899, kmet, pripadal Narodni zaščiti v Gabrovici, živ sežgan 28. 5. 1944 v Gabrovici.

8. LJUBO (JOŽE) IVANČIČ,

Gabrovica, rojen 6. 2. 1924, delavec, pripadal 8. SNOUG Frana Levstika, padel 15. 8. 1944 v Ribnici.

9. ERNEST (JOŽEF) KRAŠOVEC,

Gabrovica, rojen 1928, delavec, padel neznano kje in kdaj.

10. LAZAR (IVAN) KRIŽMANČIČ,

Gabrovica, rojen 19. 4. 1887, kmet, aktivist OF, ustreljen 28. 5. 1944 v Gabrovici.

11. DANILO (ANDREJ) MAVER,

Gabrovica, rojen 5. 2. 1922, delavec, pripadal 3. SNOUB Jana Gradnika, padel marca 1944.

12. VINKO (IVAN) PRIMOŽIČ,

Gabrovica, rojen 2. 1. 1921, kmet, padel 5. 7, 1944 pri Novem mestu.

13. KAREL (ANDREJ) PURGER,

Gabrovica, rojen 16. 3. 1927, delavec, pripadal 8. SNOUB Frana Levstika, pogrešan od 10. 5. 1945.

14. ANDREJ (ANDREJ) ŽERJUL

Gabrovica, rojen 7. 7. 1908, kmet, pripadal Istrskemu odredu, padel 12. 3. 1944 na Stari Sušici pri Pivki.

Žrtve fašističnih ječ in koncentracijskih taborišč

14. IVAN (JOŽEF) BARUT,

Gabrovica, rojen 13. 4, 1895, kmet, aktivist OF, aretiran 21. 6. 1944, umrl v Rižarni v Trstu.

15. JOŽE (JOŽEF) BARUT,

Gabrovica, rojen 9. 4. 1890, umrl leta 1944 v Mauthausnu.

16. ANGELA (ANTON) IVANČIČ,

Gabrovica, rojena 19. 6. 1907, umrla 16. 8. 1944 v Rižarni v Trstu.

17. FRANC (JOŽEF) IVANČIČ,

Gabrovica, rojen 12. 9. 1898, umrl v internaciji v Mauthausnu.

18. LAZAR (JOŽEF) KRAŠEVEC,

Gabrovica, rojen 10. 5. 1889, kmet, aktivist OF, umrl aprila 1945 v taborišču Dachau.

19. LIDIJA (NAZARIJ) KRIŽMANČIČ,

Gabrovica, rojena 26. 9. 1923, delavka, umrla 22. 9. 1944 v Rižarni v Trstu.

20. ALOJZ (IVAN) PEČAR,

rojen leta 1889, delavec, aktivist OF, umrl leta 1945 v Mauthausnu.

21. IVAN (JOŽEF) PEČAR,

Gabrovica, rojen 28. 4. 1895, kmet, aktivist OF, zajet 21. 7. 1944, umrl v Mauthausnu.

22. AMALIJA (ALOJZ) PRIMOŽIČ,

Gabrovica, rojena 10. 4. 1928, delavka, umrla 21. 6. 1944 v Rižarni v Trstu.

23. IVAN (ANDREJ) PRIMOŽIČ,

Gabrovica, rojen 23. 4. 1892, kmet, umrl v nemškem taborišču Dachau neznano kdaj.

24. ŠTEFANIJA (IVAN) PRIMOŽIČ,

Gabrovica, rojena 21. 1. 1928, delavka, umrla 21. 6. 1944 v Rižarni v Trstu.

26. KLARA (LAZAR) PURGER

Gabrovica, rojena 6. 4. 1926, gospodinja, aktivistka ZSM, umrla 21. 6. 1944 v Rižarni v Trstu.

27. LAZAR (ANTON) PURGER,

Gabrovica, rojen 14. 12. 1892, kmet, aktivist OF, umrl v nemški internaciji neznano kdaj in kje.

28. SPIRA PURGER,

Gabrovica, rojena 2. 11. 1923, umrla v Rižarni v Trstu neznano kdaj.

29. ZORA (RAFAEL) PURGER,

Gabrovica, rojena 24. 11. 1925, delavka, pomožna učiteljica, umrla 21. 6. 1944 v Rižarni v Trstu.

Žrtve fašističnega in nacističnega nasilja

30. IVAN (ANTON) IVANČIČ,

Gabrovica, 1866, kmet, ubit 28. 5. 1944 v Gabrovici. živ sežgan).

31 JOŽEF (JOŽEF) IVANČIČ

Gabrovica, rojen 27. 2. 1884, kmet, ubit 3. 9. 1944 v Dekanih.

32. MARIJA (JOŽEF) IVANČIČ,

Gabrovica, rojena julija 1873, gospodinja, ustreljena 28. 5. 1944 v Gabrovici.

33. NERINA (ALOJZ) KRMAC,

Gabrovica, otrok, rojena 23. 10. 1939, ustreljena

28. 5. 1944 v Gabrovici.

34. ANA MAVER,

Gabrovica, rojena julija 1864, gospodinja, živa sežgana 28. 5. 1944 v Gabrovici.

35. MARIJA MAVER,

Gabrovica, rojena maja 1894, gospodinja, živa sežgana 28. 5. 1944 v Gabrovici.

36. JOŽE (JOŽEF) NOVAK,

Gabrovica, rojen junija 1883, kmet, živ sežgan 28. 5. 1944 v Gabrovici.

37. JOŽEF (JOŽEF) PEČAR,

Gabrovica, rojen 3. 8. 1884, kmet, ustreljen 7. 9. 1944 v Dekanih.

38. IVAN (IVAN) PURGER,

Gabrovica, rojen avgusta 1864, kmet, živ sežgan 28. 5. 1944 v Gabrovici.

7060
KL:

Häftl.-Nr.:
80.147 Ital.

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name: GIOVANNINI Überstellt
 Vorname: Francesco am: _____ an KL.
 Geb. am: 12.9.98 Gabrovia
 Stand: verw. Kinder: -2- am: _____ an KL.
 Wohnort: W.O.
 Strasse: Boz. Villa Decane, Pola am: _____ an KL.
 Religion: F.k. Staatsang.: Italien
 Wohnort d. Angehörigen: keine Adr. am: _____ an KL.
 _____ am: _____ an KL.
 _____ am: _____ an KL.
 Eingewiesen am: 23.7.44
 durch: Mpo 'eldes am: _____ an KL.
 in KL.: Mauthausen
 Grund: It.-Schutz
 Vorstrafen: _____ am: _____ durch KL.: _____
 _____ mit Verfügung v.: _____

Personen-Beschreibung:
 Grösse: 170 cm
 Gestalt: mittel
 Gesicht: länglich
 Augen: grau
 Nase: normal
 Mund: normal
 Ohren: groß
 Zähne: fehlerhaft
 Haare: blond
 Sprache: italienisch, slavisch
 Bes. Kennzeichen: keine
 Charakt.-Eigenschaften: _____

Strafen im Lager:

Grund:	Art:	Bemerkung:

Sicherheit b. Einsatz: _____

Körperliche Verfassung: _____

KL/54.43 - 50000

L
T. 10066
S. _____

Osební karton taboriščnika Franca Ivančiča v Mauthausnu. Vir:
<https://eguide.arolsen-archives.org/>

Spomenik na Motoguncu nad Gabrovico in pod Črnim Kalom, na katerem je vklesanih 181 imen padlih borcev in drugih žrtev druge svetovne vojne iz bližnjih vasi. Spomenik je delo arhitekta Eda Mihevca iz Trsta, predstavlja pa, kot je sam dejal, stražarje našega slovenskega prostora. Foto: M. I.

Kolofon spletne izdaje:

Ko so v Gabrovici zorele češnje

Avtor: Miloš Ivančič

Jezikovni pregled: Vesna Tomc Lamut

Fotografije: Miloš Ivančič, Pokrajinski muzej Koper, osebni arhiv avtorja in navedeni

Oblikovanje in naslovnica: Miloš Ivančič

Samozaložba

Koper, 2023

CIP

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

[COBISS.SI](https://nuk.ub.uni-lj.si/)-ID **178130691**

ISBN 978-961-07-1900-7 (PDF)

Ta knjiga je bila napisana na osnovi radijskih oddaj avtorja, za katere si pridržuje vse pravice. Nekateri njegovi teksti so objavljeni tudi v knjigi Roža osapska, ki jo je leta 2015 izdala založba Sofija, nekateri povzetki in deli tekstov pa so iz knjige Gabrovica v boju za svobodo, ki jo je izdalo koprsko združenje borcev leta 1977 in ponatisnilo 1994.

O avtorju

Miloš Ivančič je Koprčan, po rodu je iz Osapske doline, rojen pa je bil leta 1948 v Trstu. Študiral je na FSPN v Ljubljani, kjer si je pridobil naslov univ. dipl. novinar. Kot študent se je preživiljal s pisanjem za razne časopise, delom na Radiu Koper in RTV Ljubljana. Sodeloval je tudi pri nastajanju Radia Študent. Diplomiral je na temo Radio Koper - Capodistria, kjer je bil tudi zaposlen do upokojitve. Na radiu je opravljal najzahtevnejša novinarska in uredniška dela. Kot odgovorni urednik je na novo postavil slovenski program kot obmejni in manjšinski, izpeljal ločitev valov, vpeljal kontaktne in v živo vodene oddaje, programsko postavil Studio Nova Gorica in razvil sodelovanje z Radiem Trst. Program je vodil tudi v času osamosvajanja in slovenske vojne in ga nato leta 1992 podaljšal v celodnevnega.

Miloš Ivančič je kot radijski novinar poleg urejanja in vodenja pripravil veliko intervjujev, reportaž in drugih oddaj trajne vrednosti, kot so Primorski kraji in ljudje ter Slovenci ob meji. S svojimi oddajami je odkrival posebnosti primorskega prostora, ki ga je razdelila meja, krivice, ki se godijo Slovincem v Italiji, pa tudi zanimive in manj znane zgodbe, ki so zaznamovale zgodovino teh krajev. Serije oddaj govorijo o vojnih dogodkih med NOB in slovensko osamosvojitveno vojno, o primorskih beguncih, fojbah, zgodovini radia, računalništvu ipd.

V mladosti je pisal pesmi in zapisoval ljudsko izročilo, kasneje pa življenjske zgodbe in izdal razne publikacije – med temi omenimo pesniško zbirko Črne češnje, literarnozgodovinsko novinarsko zgodbo Peruti tržaškega aborigina, Lebič: zgodbe pozabljenega eksodusa, Roža Osapska: zgodba zgodb iz Osapske doline, Abitanti so v Istri, Primorska dežela, Fašizem za Butalce, Fojba laži in Prekomorci: Zgodbe o odisejadi Primorcev in Istranov. Na spletu in v pripravi za izdajo pa ima še več del.

Več lahko preberete na <http://freeweb.t-2.net/okno/>.